

KERK EN **VREDE**

jaargang 38 nr. 4
april 1983

maandblad voor ONTWAPENING en GEWELDLOOSHEID

ONVERANTWOORDELIJKE GEHOORZAAMHEID

THEMANUMMER
BURGERLIJKE
ONGEHOORZAAMHEID

GRENZEN AAN DE GEHOORZAAMHEID

Nu de beslissing over de plaatsing van kruisraketten in Nederland steeds dichterbij komt is burgerlijke ongehoorzaamheid binnen en buiten de vredesbeweging een onderwerp van gesprek geworden. Vooral na het uitblijven van een duidelijk politiek antwoord op de politieke eis die de 400.000 van 21 november 1981 op zo'n indrukwekkende wijze stelden, is het gesprek over burgerlijke ongehoorzaamheid aktueel geworden. Het valt te betreuren dat burgerlijke ongehoorzaamheid, als taktiek van de vredesbeweging misschien nodig zal zijn.

De opstelling van de CDA-VVD-regering en de afspraken die werden gemaakt in het regeerakkoord doen weinig goeds vermoeden. De regering geeft er blijk van zich slechts afhankelijk te willen maken van de afloop van de onderhandelingen in Genève: perspectieven op een politiek waar de vredesbeweging zich sterk voor maakt, ontbreken. De vrees neemt toe dat dit kabinet aan het einde van 1983 toch zijn toestemming zal geven tot het plaatsen van kruisraketten, hetgeen een nieuwe, gevaarlijke fase in de bewapeningswedloop zou betekenen. In dit klimaat waarin de regering doof blijkt te zijn voor de verlangens van de nog steeds groeiende vredesbeweging, nationaal en internationaal, lijkt het overgaan tot acties van burgerlijke ongehoorzaamheid onvermijdelijk.

De discussie over burgerlijke ongehoorzaamheid zal met grote behoedzaamheid in brede kring gevoerd moeten worden. Burgerlijke ongehoorzaamheid plaatst ons in een traditie met mensen als Gandhi en Martin Luther King; aansluiting hierbij kan alleen na diepgaande bezinning. Het gesprek brengt ook risico's met zich mee: de vredesbeweging is op dit moment gericht op een verdere verbreding en die zou erdoor bemoeilijkt kunnen worden. Bovendien is er de onzekerheid wat er zal gebeuren als we daden stellen: zijn we er rijp voor; kunnen we dan greep op de situatie houden? Toch zal het de vredesbeweging ook niet aan radikaliteit en doortastendheid mogen ontbreken, er zijn grenzen aan de gehoorzaamheid.

Met dit themanummer wil Kerk en Vrede bijdragen aan de bezinning op de ethische, theologische, politieke en praktische vragen die nu rondom burgerlijke ongehoorzaamheid in de vredesbeweging leven.

Inhoud

- 3 - Harry Zeldenrust : Kenmerken van burgerlijke ongehoorzaamheid
- 7 - Joe Peacock : Vormen van verzet in de vredesbeweging
- 11 - Willem Aantjes : Burgerlijke ongehoorzaamheid vanuit de overheid gezien
- 16 - Peter Windhorst : Democratie is zichtbaar waar actie wordt gevoerd (interview)
- 19 - Hannes de Graaf : Verantwoordelijke ongehoorzaamheid
- 21 - Wessel Verdonk : Als de heersende rechtsorde vrede en recht bedreigt
- 23 - Frits Rosingh : Bijbelse grenzen aan de gehoorzaamheid
- 27 - Wim Ph. Leenman : Het geweldloze wapen moet je leren hanteren

De voorplaat is afkomstig van het affiche van de vredesavond in de U.S.A., in het weekend van 27-30 maart 1983. Het thema was: „Gij zult u geen gegoten beelden maken" (Lev. 19). Tekenaar is Len Munnik.

Kerk en Vrede wil met haar maandblad stof aandragen voor gesprek, bezinning, studie en actie. Want vredeswerk van de lange adem vraagt om indringend gesprek, voortgezette bezinning, grondige studie en konkrete actie.

Met dit maandblad willen we kritische kanttekeningen plaatsen en analyses leveren bij wat zich in kerk, staat en samenleving voordoet op het gebied van de ontwikkeling van het militarisme en de bestrijding ervan. We willen bedenkelijke maar ook hoopvolle zaken signaleren. En mensen aansporen om op plaatselijk vlak aan het vredeswerk te gaan en te blijven.

Kerk en Vrede gelooft dat geweld uiteindelijk geen waarborg biedt voor vrede en veiligheid en geen bevrijdende macht heeft. We kunnen en moeten ons wagen op de weg van geweldloos verzet en van verzoening.

Deze overtuiging komt in het blad naar voren, niet dogmatisch maar open, niet zelfverzekerd maar vaak aarzelend. We stellen niet alleen maar vragen aan anderen maar ook aan de vredesbeweging zelf.

We willen toerustend zijn want er leven ontzettend veel vragen en onzekerheden in het vredeswerk. Vredeswerk roept vaak meer vragen dan antwoorden op. En oude antwoorden zijn vaak niet meer toereikend. We willen ervaringen doorgeven van vredesgroepen die plaatselijk actief zijn. We laten mensen aan het woord over hun persoonlijke betrokkenheid en inzet voor het vredeswerk. We laten modellen zien van (plaatselijke) acties, positieve maar ook negatieve, nationaal en internationaal.

Overname van artikelen is toegestaan, mits de bron wordt vermeld en een bewijsnummer wordt toegezonden aan de redactie.

Redactieadres: Utrechtseweg 159, 3818 ED Amersfoort, tel. 033-10445

Redactie: Michiel van Alphen, Andries Andriese, Hannes de Graaf, Anton Heering, Suse van Kleef, Harky Klinefelter, Toni Kluck, Joke Mijnhardt, Jan Roest, Harry Zeldenrust. De kernredactie wordt gevormd door Paul Begheyn sj., Rikus Kieft, Maricha Reedijk, Corinth van Schaik, Peter Windhorst, Onno Ijska, Harro van Zijl.

Abonnement: per kalenderjaar f 30,— voor 11 nummers. Mensen met een minimaal inkomen betalen f 20,— per jaar. Leden van Kerk en Vrede ontvangen het blad gratis (zie lidmaatschap).

Vereniging Kerk en Vrede

Bestuur: Voorzitters: Peter v. d. Lee, Apeldoorn; Henk van Olst, Amsterdam. Algemeen sekretaris: Henk Eisma, Voortuizen. Penningmeester: Tjasse Biewinga, Lelystad. Studiesekretaris: Harry Zeldenrust, Amersfoort. Leden: Hendrik Jan ter Bals, Amstelveen; Aris Kon, Arnhem; Janneke Lugtigheid, Zeist; Paul de Neeling, Utrecht; Ries Nieuwkoop, Zwolle; Jan Roest, Drachten; Henny van Wieren, Huizen (N.H.).

Sekretariaat: Boudewina de Boer, Henk Eisma, Ignace de Haes, Dedde de Jong, Rikus Kieft, Jan Durk Tuinier, Hugo de Waard, Piet Zeegers, Harry Zeldenrust.

Lidmaatschap: als u het werk van Kerk en Vrede (dat uitsluitend wordt betaald door de leden) onderschrijft en wilt steunen, meldt u dan aan als lid. U betaalt daarvoor een vrijwillige bijdrage van tenminste f 40,— per jaar, inclusief het abonnement op het maandblad.

Kerk en Vrede, Utrechtseweg 159, 3818 ED Amersfoort. Telefoon: 033-10445. Giro: 435382.

Druk: Kerckebosch, Zeist.

HET GAAT OM STRUKTURELE VERANDERING

Over het begrip burgerlijke ongehoorzaamheid bestaan nog heel wat misverstanden. Voor veel mensen is het zo, dat alleen al het praten over burgerlijke ongehoorzaamheid een aantasting van de rechtstaat inhoudt. Daarom wil ik in dit artikel wat nader ingaan op het begrip. Allereerst wil ik iets laten zien van de historische achtergronden, waaruit al duidelijk wordt dat we deze term niet voor elke daad van wetsovertreding mogen gebruiken. Vervolgens geef ik een omschrijving van wat burgerlijke ongehoorzaamheid is. En tenslotte noem ik enkele kenmerken van acties, die tevens beperkingen zijn.

Harry Zeldenrust

Aan de geschiedenis van burgerlijke ongehoorzaamheid zijn een aantal namen verbonden. De bekendste daarvan is die van Martin Luther King. Op 4 april was het vijftien jaar geleden, dat deze negerleider tijdens één van zijn acties werd vermoord. „Zeg hun, dat ik trachtte de hongerigen te voeden. Zeg hun, dat ik trachtte de naakten te kleden. Zeg hun, dat ik trachtte iemand te helpen”. Zo schreef Martin Luther King zijn eigen in memoriam. Die woorden geven ook aan, waarom King heel bewust weten kon overtreden en daarmee het risico nam, dat er chaos en onrust zou ontstaan. De chaos van onrecht en diskriminatie was voor hem een erger kwaad dan de ontwijking van het bestuur van een stad. King heeft ook het risico van het lijden genomen. Er zijn doden gevallen; hij werd tenslotte zelf slachtoffer. Bij hem leefde sterk de evangelische gedachte, dat er zonder offer en lijden geen uitzicht op bevrijding ontstaat.

De betekenis van King ligt hierin, dat hij door zijn acties mensen uit de geestelijke gevangenschap voerde, hen bevrijdde van vrees en van apathie. De gediskrimineerden namen bezit van de straten om de vrijheid uit te roepen. Het woord burgerlijke ongehoorzaamheid gebruikte King om aan te geven, dat het ging om de bewuste overtreding van wetten. Maar hij vertelde er wel altijd bij, dat de eigenlijke wetsovertreders de overheden zijn, die onrechtvaardige wetten in stand houden. Het naar mijn mening meest ingrijpende document van King over dit onderwerp is de brief, die hij in 1963 schreef uit de gevangenis in Birmingham, gericht aan een aantal joodse, protestante en katholieke geestelijken. Deze hadden hem aangespoord tot geduld en voorzichtigheid. Zij vonden, dat het via de weg van onderhandelen tot veranderingen zou moeten komen. King koos voor een demonstratie in een deel van Birmingham, dat tot verboden gebied

voor de demonstranten was verklaard. Hij schrijft: „Misschien vraagt u zich af: Maar waarom daadwerkelijke acties? Waarom sit-ins, protestmarsen, boycotts en zo voort? Is onderhandelen niet beter? U heeft volkomen gelijk wanneer u dit zoudt zeggen – het is namelijk ook het doel van onze campagne om tot onderhandelingen te komen! Geweldloze acties bedoelen zulk een crisis te veroorzaken, zulke spanningen te wekken, dat een maatschappij, die categorisch weigert om te onderhandelen, ertoe gedwongen wordt. Met geweldloze acties kunnen de gronden zo sterk gedramatiseerd worden, dat men er niet langer de ogen voor gesloten kan houden”. In de brief toont King zich ook bitter gestemd over die mensen, die wel demonstraties afwijzen, omdat ze tegen de wet zijn, maar die weigeren de oorzaken aan te pakken.

Een politieke daad

Bij burgerlijke ongehoorzaamheid gaat het om structurele veranderingen. Het is meer dan verzet op gewetensgronden. Dat is in de acties van King heel duidelijk. Ik denk daarbij ook aan een uitspraak van Dietrich Bonhoeffer, waarmee deze zijn aktieve deelname aan het beramen van een aanslag tegen Hitler verwoordde: „Het is niet voldoende om de mensen te verbinden, die onder de wielen terecht gekomen zijn. We zullen de wagen zelf tot stilstand moeten brengen”. In veel literatuur over burgerlijke ongehoorzaamheid komen we de naam tegen van Etienne de la Boétie. Deze schreef waarschijnlijk in het jaar 1546, op zestienjarige leeftijd, een verhandeling over de vrijwillige slavernij. Daarin laat hij zien, hoe mensen steeds weer geneigd zijn om aan de machtigen en de sterken rechten toe te kennen, die voor gewone mensen niet gelden, en om vrijwillig gehoorzaam te zijn aan wetten die door de tyran worden uitgevaardigd, zonder te vragen of die wetten werkelijk bedoeld zijn voor het geluk van de mensen.

Uit de gevangenis in Birmingham

Mensen berusten te gemakkelijk in onrecht, en dat des te meer, naarmate het onrecht een langere traditie heeft. Het is nu eenmaal zo, en daarom gehoorzamen we. De la Boétie zegt: „Maar inderdaad geeft lengte van duur nooit recht aan het kwaad, doch vergroot het onrecht”. Zijn geschrift is een bewogen oproep, om de tyrannie te onderkennen: Indien zij ophielden te dienen zou de slavernij verdwijnen.

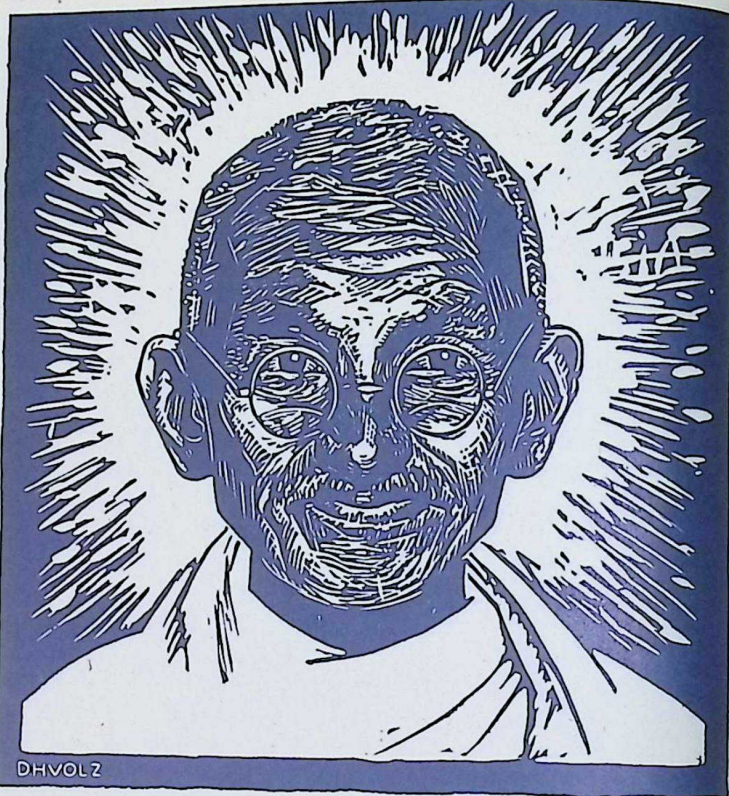
Het is geoorloofd om na zorgvuldige afweging de dienst te weigeren aan de staat. In Amerika was het Henry D. Thoreau, die de afweging maakte en besloot tot een aktie van belastingweigering. Het was in 1846 en Thoreau wilde door zijn afwijzing van de staatsbelastingen protesteren tegen de slavernij van de negers, tegen de oorlog tegen Mexico en tegen de uitmoording van Indianen. Een

staat die deze dingen doet verspeelt het recht op gehoorzaamheid. De weigering kwam hem te staan op een nacht gevangenis. In het bekende essay „Over burgerlijke ongehoorzaamheid”, dat hij daarna schreef, zegt Thoreau: „Het gezag van de overheid is nog altijd onzuiver gezag”.

Volgens hem is slechts die staat een vrije staat, die de menselijke persoon erkent als een hogere macht. Het korte verblijf in de gevangenis had hij niet als een schande ervaren, want, zolang er nog mensen zijn die onrechtvaardig worden opgesloten, is de gevangenis de enig juiste plaats waar een rechtvaardig mens zich kan bevinden. De gedachte van burgerlijke ongehoorzaamheid gaat terug op een vrijheidsdenken, waarin de mens gaat boven het systeem. Vaak heeft men zich beroepen op Aristoteles, die zei: „een onrechtvaardige wet is geen wet”. Tenslotte moet hier de naam van Gandhi genoemd worden, die zijn acties tegen het engelse kolonialisme ook burgerlijke ongehoorzaamheid noemde. Omdat het hier gaat om meer dan de overtreding van bepaalde wetten sprak Gandhi van „totale burgerlijke ongehoorzaamheid”, dat is de weigering om aan enige wet van de staat gehoor te geven. Bij Gandhi kunnen we drie vormen van geweldloos verzet onderscheiden, die alle drie kunnen leiden tot daden van burgerlijke ongehoorzaamheid. De eerste is het protest, waartoe ook de verboden demonstraties behoren. Ook de hartal, de algemene rouwdag, waarmee men protesteerde tegen de britse verwerping van de indische aspiraties hoort daarbij. De tweede vorm is de niet-samenwerking, dat is de boycot van britse produkten, van scholen en het weigeren van eerbewijzen aan gezagsdragers. Het derde is de zelfrealisatie of swarai. Tot de laatste vorm wordt gerekend de beroemde zoutmars uit 1930 waarbij de indiërs zelf zout wonnen uit de zee als protest tegen het britse zoutmonopolie.

Een bewuste daad van wetsovertreding

Uit het voorgaande wordt al duidelijk, dat het woord burgerlijke ongehoorzaamheid voor heel verschillende situaties is gebruikt. Toch zijn er duidelijke grenzen. Het is onjuist om deze term toe te passen op het verzet tegen de nazi's in de tweede wereldoorlog of op dat van de Tsjechen tegen de russische invasie. In die beide gevallen gaat het om een overheid die men op geen enkele wijze kan erkennen. Geweldloos verzet kunnen we in die gevallen alleen maar benoemen als sociale verdediging, omdat het gaat om het behoud van waarden of vrijheden tegenover een systeem, dat geen erkenning verdient. In het geval van Gandhi

Gandhi

ligt het wat gekompliceerder. Voor zijn verzet kunnen we beide termen gebruiken. Gandhi koos voor burgerlijke ongehoorzaamheid, omdat hij de tegenstander wilde aanspreken op eigen verantwoordelijkheid, en via kleine stappen het hele systeem wilde doen veranderen.

Als wij spreken over burgerlijke ongehoorzaamheid, dan ligt de nadruk op de verandering van binnenuit.

Er zijn verschillende definities gegeven van burgerlijke ongehoorzaamheid. Ik kies hier die van John Rawls, een Amerikaans socioloog, omdat die het meest ruim is. Hij zegt: „Burgerlijke ongehoorzaamheid is een publieke, niet-gewelddadige, bewuste en politieke daad tegen de wet in, gewoonlijk gedaan met het doel er verandering in aan te brengen”.

Wat hieruit naar voren springt is de gedachte: wetten zijn niet heilig, maar berusten op een afspraak van vrije mensen, die die wetten voortdurend moeten toetsen. Gezag komt niet van boven, van God of van een hogere macht, maar van de mensen, van beneden. Iedere afspraak, die mensen met elkaar maken wordt vrijwillig aanvaard, en alleen daarom zal men attent zijn op naleving van de wetten. In het uiterste geval zal naleving moeten worden afgedwongen. In die zin kunnen we het goed recht van politie-optreden verdedigen. Maar evengoed moet er binnen een vrijwillig aanvaarde rechtsorde de mogelijkheid zijn voor protest tegen onrechtvaardige wetten. In het uiterste geval kan dit leiden tot bewuste wetsovertreding. Een staat die aanspraak maakt op vrijheid als beginsel zal burgerlijke ongehoorzaamheid

moeten kunnen verdragen, omdat het een signaal is, dat er wetten zijn of besluiten genomen worden, die door een groot deel van de bevolking niet meer in vrijheid aanvaard kunnen worden.

Terughoudendheid

In een werkelijk vrije samenleving wordt de individuele vrijheid van de mens beperkt door de afspraken die er zijn. Zo'n samenleving zal ook als uiterste middel politie-optreden moeten kunnen verdragen, wanneer rechten en vrijheden van mensen worden bedreigd. Dat vraagt wel een uiterste terughoudendheid van de overheid. Steeds weer dient men zich af te vragen welke belangen in het geding zijn, en op welke wijze recht gedaan kan worden aan gerechtvaardigde eisen van een minderheid. Helaas is het nog zo, dat door de overheid veel te weinig wordt gedaan aan de studie van geweldloze konfliktoplossing, met als gevolg, dat er zich steeds weer situaties voordoen, waar een overheid zich gedwongen acht tot gebruik van geweld om de wet te handhaven. En dat terwijl we zo langzamerhand wel weten, dat geweld nooit iets oplost. Geweld kan hoogstens een symptoom bestrijden, niet de oorzaken wegnemen.

Een grote terughoudendheid moet ook geëist worden van acties die tegen de overheid gericht zijn. Burgerlijke ongehoorzaamheid is daarbij een uiterste middel, waar men pas naar grijpt als alle andere middelen zijn beproefd, en de zaak van zo wezenlijk algemeen belang is, dat een verandering van wet of besluit móet worden bereikt.

Burgerlijke ongehoorzaamheid houdt in een zekere aanvaarding van het systeem. Het is niet de bedoeling om het bestuur volledig lam te leggen of het systeem te ontwrichten. Dat kan betekenen, dat aktievoerders juist als ze overgaan tot burgerlijke ongehoorzaamheid een stap terug doen. Men richt zich op bepaalde wetten of besluiten, ook wanneer men een verder liggend en radikaler politiek doel heeft.

In een samenleving als de onze waar veel legale mogelijkheden zijn om eigen visie naar voren te brengen, is het een lange weg voor men toe is aan burgerlijke ongehoorzaamheid. Tot de stadia op die weg behoren de dialoog, de demonstratie en de bezinning. Allereerst zal men het gesprek aan moeten gaan met tegenstanders en met de overheid om eigen bedoelingen duidelijk te maken en te trachten anderen te overtuigen. Demonstraties hebben als doel om de eigen aanhang te mobiliseren én om de ernst van de zaak aan anderen over te brengen. Heeft dit alles geen resultaat, dan is een periode van bezinning nodig, die er vooral op gericht is, dat duidelijk wordt tot welke offers men bereid is om z'n doel te bereiken. Bij belangrijke akties in het verleden heeft dit er vaak toe geleid, dat men overging tot een periode van vasten en gebed.

Wie een aktie van burgerlijke ongehoorzaamheid opzet of stimuleert, zal zelf de hele weg moeten aflopen, op straffe van anders vast te lopen.

Openbaarheid

Een kenmerk van burgerlijke ongehoorzaamheid is, dat het gaat om openbare daden. Dat wil zeggen, dat het doel van de aktie vooraf wordt bekend gemaakt, en dat de aktie zich zo voltrekt, dat alles wat daarin gedaan wordt achteraf te controleren is. Bij burgerlijke ongehoorzaamheid passen geen daden die men niet in de openbaarheid kan brengen. Een probleem wordt daarbij gevormd door de voorbereidingen voor een aktie. In dat stadium kan niet alles naar buiten gebracht worden. Maar wel moet worden voorkomen, dat aktievoorbereiding zich voltrekt in de sfeer van geheimhouding en samenzwering. Bij geweld hoort de wereld van leugen en bedrog; voorbereiding op plaatsing van wapens kan niet anders dan plaats vinden in de sfeer van geheimzinnigheid. Burgerlijke ongehoorzaamheid is een openlijke daad, alleen veilig bij mensen, die de waarheid willen doen en de waarheid willen spreken. Wie meedoet aan een aktie doet dat als verantwoordelijke persoon, die staat voor eigen daden. Hij zal niet anoniem willen blijven. De anonimiteit van het uniform is in strijd met de grondgedachte van geweldloosheid.

Een politieke daad

Burgerlijke ongehoorzaamheid gaat een stap verder dan weigering om gewetensgronden. Bij de weigering vraagt men ruimte om op een andere wijze te handelen dan de wet voorschrijft. Bij burgerlijke ongehoorzaamheid oefent men z'n invloed uit om de wet te veranderen, waartegen men morele bezwaren heeft. De aktie wordt dan gehanteerd als een politiek drukmiddel. Men richt zich op de politieke besluitvorming, en daarmee is een aktie van burgerlijke ongehoorzaamheid een vervolg van andere akties gericht op het parlement. Men is zich er steeds van bewust, dat de beslissing niet valt op de straat, maar in het parlement. Daarom zijn de akties er ook op gericht een nieuwe opening te krijgen in de politieke besluitvorming. Dit alles vraagt ook een zorgvuldige afweging van wat de effecten van akties kunnen zijn. Een principiële weigering kan een spontane daad zijn, omdat men in geweten niet meer mee kan doen; bij burgerlijke ongehoorzaamheid let men nauwkeurig op de mogelijke gevolgen van de daden. Daarbij kan ook van belang zijn de vraag, of het gezien andere politieke vragen wel het juiste moment is om dit middel toe te passen.

Geweldloosheid

Het belangrijkste kenmerk van burgerlijke ongehoorzaamheid is geweldloosheid. We hebben gezien, dat dit begrip past in de traditie van geweldloos verzet. Geweldloosheid betekent, dat de bewuste keuze wordt gemaakt om niemand schade of leed te berokkenen. Die keuze is principieel, want het gaat om het respect voor de mens. Die keuze is ook praktisch, omdat veranderingen die met geweld worden afgedwongen geen blijvend resultaat hebben. Volharden in geweldloosheid is moeilijk, wanneer men geplaatst wordt tegenover anonieme machten. Vandaar dat het voor aktievoerders zo belangrijk is om niet zelf anoniem te blijven.

Tot de gedachte van geweldloosheid behoort ook de bereidheid om zelf lijden op zich te nemen. Men aanvaardt de gevolgen van eigen daden.

Gandhi heeft er altijd de nadruk op gelegd, dat het bij akties van geweldloze weerbaarheid gaat om het bereiken van een verandering van gezindheid bij de ander. Hij geloofde niet in besluiten die afgedwongen werden. Hoewel het de vraag is of dwang en bekering altijd zo kunnen worden onderscheiden, wil ik toch graag benadrukken, dat het doel is een verandering van mentaliteit om vandaaruit te werken aan nieuwe samenlevingsvormen.

Harry Zeldenrust is studiesekretaris van Kerk en Vrede.

de lange adem

Ik bleef mezelf afvragen waarom een mens, van wie gezegd wordt dat hij zinnig en gezond van lijf en leden is, zeventig piek neertelt voor een retour-tje New York-Washington. Louter om een of andere Lage Streek uit te halen bij het Pentagon.

Hoezo? Vooral als miljoenen medeburgers en -burgeressen, van wie ook gezegd wordt dat ze zinnig en gezond zijn, blijven functioneren, pret & plezier hebben, brood verdienen of niet, wakker worden, werken, zich ontspannen, in de zon, onder de sterren, op hun laatste benen – En als het onderwerp van de Bom (bah!) opduikt, waarom stoppen zij het dan weer weg, zij het behoedzaam, en kloppen zij het af.

Had je gedacht. Zeg ik dan.

Dat betekent: met mij en mijn soort lap je dat niet.

Dus hier ga ik weer met mijn broers Phil & Jerry & andere uitgelezen ongereconstrueerde on-robots.

Ik weet niet wie we anders hebben, welke andere hand hun handen weghoudt van de trekker. Ik kan de zaak nog toespitsen. Ik weet niet wie God anders heeft behalve ons.

Als wij alles zijn wat we hebben, en als wij alles zijn wat God heeft, dan is onze roeping achteraf nog zo kwaad niet. Ik zeg het & blijf het zeggen: Menselijk! Menselijk!

Zoiets als het bovenstaande zet mijn botten, mijn dorre beenderen opnieuw stuntelig in beweging. Bepaalde dingen kan ik niet luchten. Niets in mijn leven, niets in de geschiedenis zegt, dat ik dat moet. Ik hoef niet in het stof te buigen, niet alles te slikken. En als ik aan Jezus denk, en dat doe ik vaker dan geriekelijk is, denk ik aan iemand die, omdat hij iets niet luchten kon, naar zijn hoofdstad ging om uit te vinden wat of wie de stank veroorzaakte die hem bereikte. Hij ontdekte het, sprak er openlijk over, en betaalde de prijs.

Maar Caesar krijgt nooit het laatste woord te spreken. Dat is de schrale troost die ik geloof noem. Ik denk niet dat de Bom het laatste woord heeft, ik denk dat wij dat zijn.

De Bom zegt: geen mensen. Laat de mensen zeggen: geen bommen.

Daniel Berrigan

Daniel Berrigan is priester jezuït, dichter, schrijver, geweldloze aktivist.

„DAN LOOP IK WEL!”

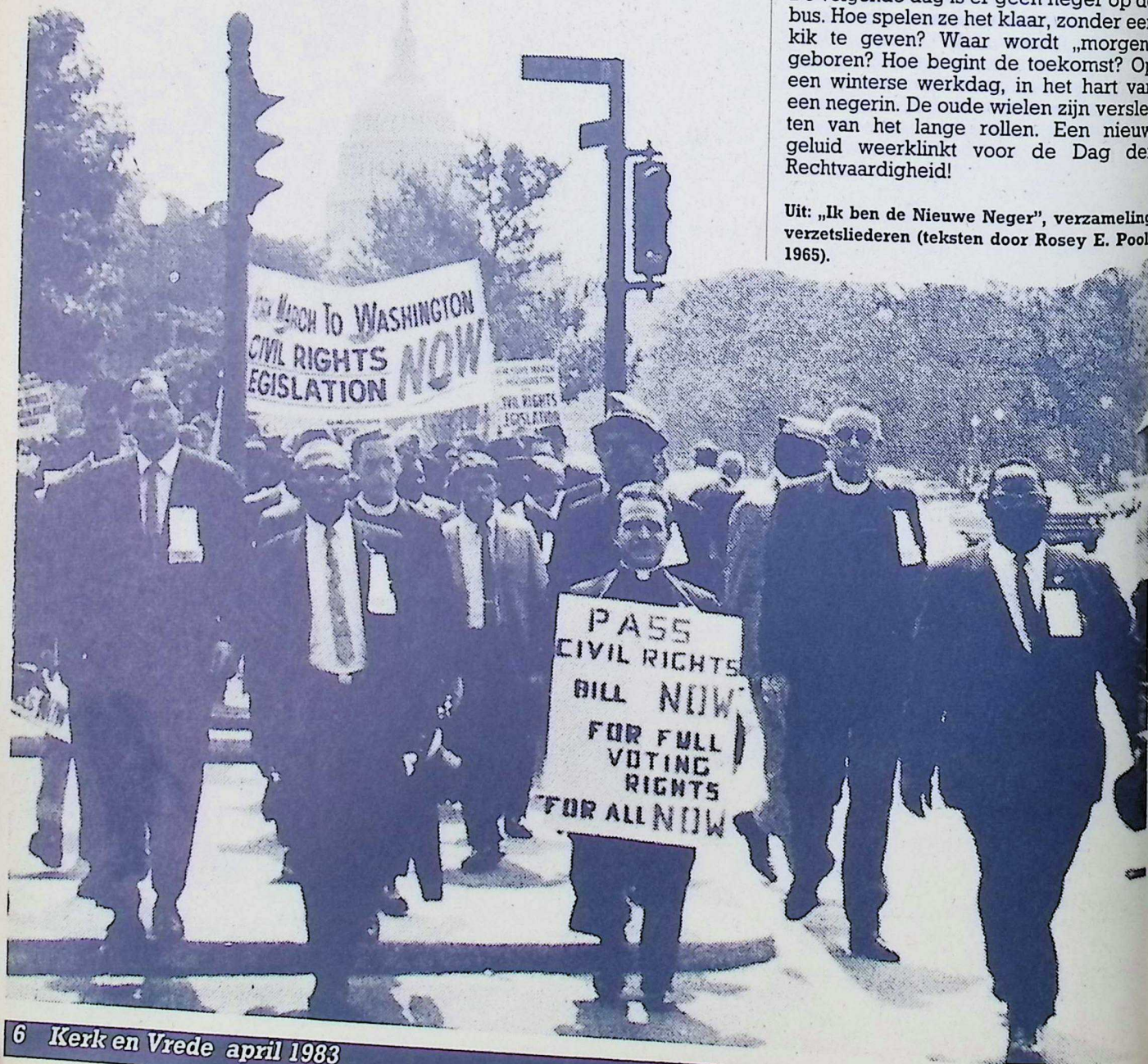
Montgomery, Alabama, 5 december 1955 – Waar wordt „morgen” geboren? Hoe begint de toekomst? Op een winterse werkdag. In het hart van een negerin. Mevrouw Rosa Parks stapte op de bus en begon plotseling ruzie te maken. Weet je hoe plotseling, zuster? Weet je hoe plotseling, broeder? Net zo plotseling als al die vloeren die ooit op de knieën geschrobt zijn, als alle over tob-bes gebogen ruggen, als al de was die ooit onder dezelfde donkere lichten te drogen hing. Weet je hoe plotseling, blanke zuster? Weet je hoe plotseling, blanke broeder? Denk maar heel ver terug aan mijn vader en moeder, nog verder terug, aan mijn overgrootmoeder. Denk terug aan de eerste slaaf. Zo plotseling is dat allemaal begonnen,

toen de eerste vrouw van haar man en kind weggerukt werd.

Wel, mevrouw Rosa Parks stapte op de bus en begon plotseling ruzie te maken. „Wie 't eerste komt, 't eerste maalt, dat is niet meer dan eerlijk. Als er een zitplaats is, heb ik er recht op te gaan zitten, en het Hoogste Gerechtshof staat volledig aan mijn kant. Waarom moet ik opstaan als er een blanke instapt? Voor God en voor de wet zijn we allemaal gelijk”. Zie je de gloeiende vonken uit de simpele schoonheid van Rosa Parks' woorden slaan op die kille december ochtend? Mevrouw Rosa Parks stapte op de bus en begon plotseling ruzie te maken. „Ik heb mijn geld voor de busrit behoorlijk betaald en nu wil ik wat me eerlijk toekomst: beleefdheid tegenover

iedereen die instapt. Kijk liever naar de kleur van mijn centen dan naar de kleur van mijn huid. Deze buslijn bestaat in hoofdzaak van onze mensen. Wordt het niet tijd, dat eens één van ons op de chauffeursplaats zit?” Mevrouw Rosa Parks heeft haar hart op haar tong. Ze leggen haar veertien dollar boete op. Dat is heel wat dagen loon als je van naaien moet leven, maar Rosa Parks krabbelt niet terug naar „gisteren”. Daar staat ze op! „Gelukkig, ze maakt geen herrie meer. . .” maar nu spreekt Rosa Parks ronduit voor ons allen. „Als ik niet kan meerijden op een zitplaats die me eerlijk toekomt, net als ieder ander, dan loop ik. Dan loop ik met God en de wet van ons land”. En ze staat op en begint te lopen om haar standpunt te verdedigen. De volgende dag is er geen neger op de bus. Hoe spelen ze het klaar, zonder een kik te geven? Waar wordt „morgen” geboren? Hoe begint de toekomst? Op een winterse werkdag, in het hart van een negerin. De oude wielen zijn versleten van het lange rollen. Een nieuw geluid weerklinkt voor de Dag der Rechtvaardigheid!

Uit: „Ik ben de Nieuwe Neger”, verzameling verzetsliederen (teksten door Rosey E. Pool. 1965).

DIREKTE GEWELDLOZE AKTIE, OF BURGERLIJKE ONGEHOORZAAMHEID?

Met aan het eind van dit jaar de plaatsing van Kruis - en Pershing II raketten in het vooruitzicht vindt er in de Europese vredesbeweging een gestage verschuiving van geweldloze directe actie". Toch vind je bijna overal in Europa verdeeldheid over de kwestie van directie actie en burgerlijke ongehoorzaamheid. Politieke partijen en vredesgroepen, die in de eerste plaats politieke campagnes voeren, zien vaak niets in directe acties als geweldloze blokkades, vredeskampen of symbolische acties, of zelfs meer „passieve actievormen” als belastingweigeringen. Pacifistische en actie-gerichte groepen daarentegen staan vaak wantrouwend tegenover de meer politieke groepen, die ze zien als bureaucratisch, zowel qua structuur als inhoudelijk, en niet meer in contact met de basis van de vredesbeweging. Wat nu volgt is een poging om een geweldloos perspectief voor de vredesbeweging te beschrijven dat recht doet aan de beste argumenten van beide zijden.

Joe Peacock

Dit perspectief is gebaseerd op het idee van *satyagraha*, het Hindi woord, door Gandhi verzonnen, dat letterlijk, „waarheidskracht” betekent. Als sommige andere van Gandhi's ideeën, is dit vreemde woord *satyagraha* misschien te uitheems voor ons om het voor onze eigen situatie te gebruiken. Eigenlijk zouden we onze eigen woorden en ideeën moeten ontwikkelen. Toch is het meer gebruikelijke woord *geweldloosheid* ook onvoldoende, omdat de werkelijke kracht van geweldloze actie van belang is en niet zonder meer het vermijden van geweld. Het is deze *waarheidskracht* of *satyagraha* die, zoals Martin Luther King zei, „het hart en de ziel raakt van hen die het toepassen. Het geeft hen nieuw zelfres-

pect. Het spreekt bronnen van kracht aan waarvan zij niet wisten dat ze ze hadden. Tenslotte raakt het het geweten van de tegenstander zodanig dat verzoening reëel wordt.”

De leiders van de vredesbewegingen met sterk politiek gerichte campagnes, zoals het IKV in Nederland, de Britse Campaign for Nuclear Disarmament (CND), de Freeze Campaign in de VS en andere „gelijkgezinde” groepen, geloven dat de hoogste prioriteit voor de vredesbeweging op dit punt het *werven* van meer mensen is, vooral meer conservatieve mensen. Zij geloven dat dit het beste bereikt kan worden via conventionele sociale structuren als vakbonden, jeugd- en vrouwenorganisaties, en langs legale wegen als referenda en campagnes voor kernwapenvrije zones. Ze geloven ook dat we ons uiterste best moeten doen om

binnen het bestaande systeem van parlementaire democratie te opereren. Activisten van meer pacifistische vredesgroepen en basis-actiegroepen hebben een ander perspectief. Terwijl zij de noodzaak inzien van het werven van meer mensen, zijn zij het er vaak niet mee eens dat dit zou moeten gebeuren door conventionele sociale structuren alleen; volgens sommigen zelfs juist helemaal niet. Velen staan sceptisch tegenover de mogelijkheid van het huidige parlementaire systeem om echt democratisch te zijn, vooral wat betreft zaken als de nieuwe raketten, en zien het als noodzakelijk verder te kijken dan parlementaire oplossingen voor het kernwapenvraagstuk.

De waarheid spreken

Het perspectief van *Satyagraha* betekent het benaderen van deze moeilijke vraagstukken met nieuwe termen. Het legt de nadruk niet in de eerste plaats bij werking, maar op het *de waarheid spreken* in zowel woorden als daden. De waarheid spreken is, volgens Gandhi en King, de meest effectieve manier, en uiteindelijk de enige manier, om het *geweten* van de mensen te bereiken. Zowel Gandhi als Martin Luther King definiëren vier stappen in elke geweldloze beweging, die alle vier het spreken van de waarheid inhouden: verzamelen van de feiten om te bepalen of er een onrechtvaardigheid

bestaat, onderhandelen, zelf-reiniging, en directe actie. De vredesbeweging heeft terecht een hoge prioriteit toegekend aan de eerste stap, en heeft als resultaat van zorgvuldig onderzoek een aanzienlijke hoeveelheid uitstekend materiaal gepubliceerd over de wapenwedloop en het falen van de wapenbeheersing. Ook hebben de meer politieke campagnes effectieve pogingen gedaan om te lobbyen en te onderhandelen. Hiermee leggen zij een onmisbare basis. Maar waarin de *satyagrahi* (de geweldloze actievoerder) verder gaat is het zich realiseren dat de waarheid meer is dan woorden en informatie, en dat om het geweten van de mensen te bereiken de waarheid uitgedrukt moet worden door symbolen en drama. Hamlet drukte dit uit in: „The play's the thing, wherein I'll catch the conscience of the King.” Zijn spel had succes, net als de acties van burgerlijke ongehoorzaamheid van Gandhi en King. Vanuit de gevangenis uit Birmingham, waar hij zat voor overtreding van een verbod op demonstraties in die stad, schreef King: „We hadden geen ander alternatief dan ons voor te bereiden voor directe actie, waarbij we onze eigen lichamen zouden presenteren als een manier om onze zaak voor te leggen aan het geweten van de plaatselijke en nationale gemeenschap.”

Laatste redmiddel

Velen in de vredesbeweging die vroeger sceptisch stonden tegenover burgerlijke ongehoorzaamheid zijn overtuigd door acties als die in Hannover in mei, bij Grossengtingen in juni en bij Greenham Common en andere wapenopslagplaatsen in december, dat symbolische acties en geweldloze burgerlijke ongehoorzaamheid belangrijke middelen kunnen zijn voor bewustwording en zelfs werving voor de vredesbeweging. Toch worden ze nog vrij algemeen beschouwd als laatste redmiddelen, alleen om te gebruiken als alle andere legale en parlementaire mogelijkheden geprobeerd zijn en onvoldoende zijn gebleken. Deze visie wordt uitgesproken door Tony Simpson in zijn evaluatie van de rol van directe actie in het stoppen van de bouw van een nucleaire bunker in Bridgend, Wales:

Het is mogelijk, doch in geen geval zeker, dat de zaak rond de bunker in een eerdere fase beslist had kunnen worden als de vredesbeweging haar inspanningen had gecoördineerd met de plaatselijke socialistische partijen en vakbonden, vooral de contactpersonen in de bedrijven, alsmede plaatselijke verenigingen en werkelozen. Als er aan de basis meer activiteit was geweest, zouden politieke en vakbondsleiders eerder bereid zijn geweest hun mooie prijzende woorden

om te zetten in praktische ondersteuning, en zo de noodzaak tot directe actie te ontwijken... Maar uiteindelijk moeten men vastberaden tot handelen over kunnen gaan als alle andere mogelijkheden gewogen en te licht bevonden zijn. Zeker is, dat deze vastberadenheid een belangrijke factor was in de bunkercampagne. Gemeenteraadsleden gaven zelf toe van gedachten veranderd te zijn toen ze geconfronteerd werden met directe actie op een manier die ze niet gewend waren (een raadslid noemde het „morele dwang”).

Tony Simpson, No Bunkers Here, Peace News, 1982.

Gandhi en King geloofden ook dat alle mogelijke legale middelen geprobeerd moesten worden alvorens over te gaan tot burgerlijke ongehoorzaamheid, maar waren er niet voor om het te omschrijven als een „laatste redmiddel”; ze kenden de kracht waarmee het de waarheid spreekt. Zij zagen ook dat er een tijd komt dat we

niet meer kunnen wachten tot het logge politieke systeem uit zichzelf voor de dringend nodige veranderingen zorgt. Ze zagen in dat de woorden van de *satyagrahi* ondersteund moeten worden door daden die de betrokkenheid van de hele persoon uitdrukken, lichaam en geest, bij de zaak van de rechtvaardigheid. Het is duidelijk dat directe actie en burgerlijke ongehoorzaamheid reeds een rol in de vredesbeweging spelen die veel verder gaat dan een laatste strohalm. Burgerlijke ongehoorzaamheid vanuit religieuze achtergrond heeft een belangrijke rol gespeeld in de VS door het morele vraagstuk van de kernwapens voor te leggen aan het geweten van de kerken, vooral de Rooms-Katholieke kerk. Het is in dat land ook meer dan eens opgemerkt dat acties van burgerlijke ongehoorzaamheid ook het effect hebben dat ze in de publieke opinie de grens verleggen, waarachter vredesactiviteiten als „radicaal” worden gezien, het daarmee voor meer mensen mogelijk makend

VERSTERK NIET DE POSITIE VAN DE MACHTHEBBERS

Zoveel als er over burgerlijke ongehoorzaamheid wordt gesproken, zo weinig wordt ze gepleegd. Daarbij ga ik ervan uit dat we onder burgerlijke ongehoorzaamheid niet verstaan het aan je laars lappen van een wet of regeling, maar een idealistische wijze van handelen die ik als volgt zou willen omschrijven: je overtreedt op geweldloze wijze een bepaalde wet omdat je in je geweten deze wet als onrechtvaardig ervaart. Maar tegelijk ben je bereid de straf die daarop staat te ondergaan. De wijze waarop men voor de rechtbank tracht uit te leggen waarom men zo gehandeld heeft en de manier waarop men de straf ondergaat, dienen het karakter van een getuigenis te houden. Voorop staat niet het ondermijnen van een bestaande wet, maar het aan de kaak stellen van het onrechtvaardige karakter ervan. Een totaalweigeraar is voor mij het voorbeeld van deze moreel hoogstaande vorm van burgerlijke ongehoorzaamheid. Een voorbeeld van over de grenzen zijn voor mij de activiteiten van de gebroeders Daniel en Philip Berrigan. Wanneer de kruisraketten of andere nieuwe nucleaire wapens in Nederland zouden komen, zouden soortgelijke symbolische acties waarbij de wet wordt overtreden, voor mij een morele plicht kunnen worden. Stel voor dat ik dan als katholiek priester ongeveer dezelfde dingen zou doen als mijn collega's de Berrigans in de VS, dan zou dat (als ik daar de moed voor zou hebben) veel verzet oproepen in mijn kerk. Ten eerste is in de katholieke gemeenschap de sociale ethiek niet sterk ontwikkeld.

Nog steeds vinden veel katholieken het verrassend dat je je persoonlijke levens-overtuiging verbindt met politieke en maatschappelijke vragen. Verder kan men zich niet indenken dat een regering die ook door het CDA wordt gedragen, immorele beslissingen kan nemen. Misschien onbewust ervaart men onze regering als een christelijke regering. En als er dan correctie moet worden uitgeoefend op de politiek, dan moet dat zeker niet door de kerk, kerkelijke instanties of priesters gebeuren. Dat roept herinneringen op aan de vroegere kerkelijke bevoogding. De meest serieuze bezwaren tegen burgerlijke ongehoorzaamheid zullen komen van mensen voor wie het zwaar telt dat een bepaalde beslissing of wet een parlementaire meerderheid heeft gehaald. Dat bezwaar telt trouwens ook voor mij zó zwaar dat ik vind dat je niet via burgerlijke ongehoorzaamheid acties mag rechtvaardigen die de uitvoering van de genomen beslissing verhinderen. Wel zal ik pleiten voor een meedoen aan activiteiten die de immorele aspecten van de genomen beslissing benadrukken. Een volgehouden moreel protest zal meer indruk maken dan rellen en ordeverstoringen die uiteindelijk altijd de positie van de machthebbers zullen versterken. Burgerlijke ongehoorzaamheid dient m.i. tot doel te hebben de meerderheid te overtuigen dat de genomen beslissing fout was en dat ze het besluit ongedaan moet maken.

Jan ter Laak
(medewerker KRO-omroepbestuur)

meer conventioneel vredeswerk te doen zonder zich ongemakkelijk te gaan voelen. Directe actie en burgerlijke ongehoorzaamheid, uitgevoerd in de geest van satyagraha, kan ook de actievoerders zelf nieuwe kracht geven omdat het ons laat zien dat we altijd meer kunnen doen en in ons een kracht onthult waarvan we ons nooit realiseerden dat we die hadden. Zoals Helen Young zei over het vredeskamp bij Greenham Common: „Veel van de vrouwen in en om het kamp hadden nog nooit in hun leven ergens een krachtig standpunt over ingenomen. . . maar geleidelijk wonnen we aan zelfvertrouwen, en die kettingreactie is doorgegaan.” De macht uit satyagraha is een ironische macht, de macht van de zachtmoedigen, de macht van de dromer en de macht van de waarheid, die allen inderdaad zeer machtig blijken te zijn.

Vasten

Om deze macht echter te kunnen realiseren hangt veel af van de geest en de strategie waarmee satyagraha uitgevoerd wordt. Gandhi zelf maakte duidelijk dat acties van satyagraha niet ondernomen moeten worden zonder een redelijke kans op succes. „Het einde van een satyagraha campagne,” zei hij, „kan allen als waardevol worden omschreven als het bij de deelnemers kracht en een beter gevoel achterlaat dan van te voren. Directe actie kan ook niet worden ondernomen zonder een *duidelijke, principiële, geweldloze houding*, d.w.z. de volle bereidheid om te lijden en de weigering om er leed tegenover te stellen. Tot nu toe is de vredesbeweging in staat geweest een standpunt voor geweldloosheid in te nemen, maar bij het naderbij komen van het moment van plaatsing van de nieuwe raketten zal geweldloosheid niet langer een vaststaand gegeven zijn. De vredesbeweging moet nu haar principe van geweldloosheid duidelijk gaan maken. Het vermogen van Gandhi en King om geweldloze campagnes te leiden tegenover wrede onderdrukking heeft gedemonstreerd dat geweldloosheid zelfs in de meest onwaarschijnlijke situaties een mogelijkheid is. Maar het praten over geweldloosheid betekent niets als het niet samengaat met serieuze aandacht voor geweldloosheidstraining en de basisgroepenstructuur die uit de geweldloze actiecampagnes voortkomt. Het is ook van belang eraan te herinneren dat satyagraha niet beperkt is tot directe actie, maar ook andere vormen van burgerlijke ongehoorzaamheid kan omvatten, zoals defensiebelastingweigering of het niet meewerken aan BB-oefeningen of talloze andere non-coöperatieve tactieken tot zelfs de algemene staking. Gandhi zag ook het vasten als een van de meest effectieve middelen van de satyagrahi,

„Door Satyagraha kan zelfs de zwakste mens op gelijke voet een reus met de machtigste wapens weerstaan.”

M. K. Gandhi

hetgeen hij onderscheidde van de *hongerstaking*. Terwijl de hungerstaking tot doel heeft de tegenstander te straffen, wil het vasten de tegenstander bekeren door liefde.

De discussie of een strategie van verzet al of niet binnen het parlementaire systeem dient te blijven is niet slechts een academische vraag voor de vredesbeweging, omdat het te maken heeft met de publieke opinie over de alternatieve structuur voor besluitvorming die de vredesbeweging voorstaat. Veel mensen hebben de indruk dat de vredesbeweging, vooral de meer actie-gerichte groepen, het parlementaire systeem afwijst zonder een zinnig alternatief te bieden. Noch Gandhi, noch King wezen het systeem van parlementaire democratie af, maar beiden geloofden dat het huidige systeem fundamentele onrechtvaardigheden toestaat ongecorrigeerd te blijven. Echte democratie, geloofden zij, zou de „collectieve inspanning” en „gezamenlijke kracht” van geweldloosheid in moeten houden.

Consensus

Moderne geweldloze actievoerders wijzen over het algemeen het parlementaire systeem niet af, maar geloven dat het bereiken van *consensus* een hoger doel is, omdat het een echt democratisch besluitvormingsproces betekent waarin alle stemmen gehoord moeten worden. Het onderschrijven van het doel van consen-

sus zou, naar het zich laat aanzien, de mogelijkheid uitsluiten dat enige sociale groep, zelfs een geweldloze groep, het besluitvormingsproces over welk belangrijk onderwerp dan ook zou kunnen beheersen. Maar er is onenigheid en verwarring op dit punt, misschien voortkomend uit het gebruik van de term „directe actie”, die bij sommigen de misleidende indruk wekt dat zo’n geweldloze actie gehouden wordt om een fysiek doel te bereiken: het sluiten van een militaire basis, het stoppen van een munitietrein, of het vernietigen van een wapen. In feite echter kijken die acties juist verder dan de basis, de trein of het wapen, en trachten de sociale consensus te bereiken die uiteindelijk tot verandering zal leiden. Als de wapens op zich het onderwerp waren, zou systematische sabotage van wapens of wapenopslagplaatsen misschien een zinnige tactiek zijn in plaats van een stap terug voor het ontwapeningswerk. Elke strategie die angst uitdrukt, in plaats van waarheid, dient vermeden te worden. Het zijn per slot van rekening immers niet de bommen zelf, maar het feit dat de mensen de bommen accepteren, dat geëlimineerd moet worden wil het ontwapeningsproces beginnen, en door middel van geweld zal men weinig gewetens bereiken. De recente bomexplosie in de fabriek van Litton Industries in Canada, waar kruisraketten worden gemonteerd, laat zien hoe actueel dit vraagstuk is.

Daartegenover kunnen directe actie en burgerlijke ongehoorzaamheid gebruikt worden om een crisissituatie te creëren waarin de mensen de omvang en urgentie van het probleem gaan inzien. „Geweldloze directe actie wil een zodanige crisis en een zodanige spanning creëren dat een gemeenschap die alsmaar geweigerd heeft te onderhandelen gedwongen wordt de zaak onder ogen te zien.” zei King. „Het wil het probleem zodanig dramatiseren dat het niet langer genegeerd kan worden.”

Verdieping

Tot nu toe heb ik satyagraha besproken als een strategie en een perspectief voor het verzet van de vredesbeweging tegen nieuwe kernwapens. Maar misschien is het juist satyagraha te beschrijven als een *verdieping* van onze betrokkenheid en een rijping van ons perspectief. Het is duidelijk dat we een lange en moeilijke strijd voor ons hebben. Als de huidige politieke ontwikkelingen zich voortzetten, en er is weinig reden om anders te veronderstellen, zullen er op z'n minst enkele kruisraketten worden geplaatst, en die raketten die niet op Europese grond geplaatst worden zullen wel in de lucht en op zee worden gestationeerd. Maar het aanvaarden van een strategie van satyagraha betekent uiteindelijk niet hierop reageren met woede en wanhoop, maar als een gelegenheid voor een nog meer vastberaden stellingname en standvastiger strijd. Het betekent het onder ogen zien van de volle omvang van de taak die voor ons ligt, maar ook het verder kijken dan de oppervlakte van de politieke gebeurtenissen naar de groeiende morele overeenstemming met betrekking tot ontwapening. Het betekent tenslotte het erkennen van de innerlijke oorsprong van onrecht en geweld, maar ook de innerlijke bron van onze grootste kracht.

10 KENMERKEN VAN BURGERLIJKE ONGEHOORZAAMHEID

De juridische dimensie:	(1) de handeling is illegaal.
De morele dimensie:	(2) de handeling is gewetensvol.
De rationele dimensie:	(3) er is betekenis samenhang tussen bekritiseerd object en gekozen handelwijze.
	(4) de handeling is weloverwogen.
De dimensie van de aanvaarde verplichting jegens het staatsgezag:	(5) de handeling geschiedt openlijk.
	(6) men werkt vrijwillig mee aan arrestatie en vervolging.
	(7) men aanvaardt het risico van een straf.
	(8) men heeft te voren legale middelen geprobeerd.
De dimensie van de aanvaarde verplichting jegens medeburgers:	(9) geweldloosheid.
	(10) rechten van anderen worden zoveel mogelijk in acht genomen.

uit: „Recht. Orde en burgerlijke ongehoorzaamheid”
C. J. M. Schuyt, 1972

Op het balkon van het hotel in Memphis, Tennessee waar Martin Luther King stond toen de kogel hem raakte, is een kleine bronzen gedenkplaat aangebracht, met erop een inscriptie van een vers uit het verhaal van Jozef in Genesis: „Hier komt de dromer,” staat er, „laten we hem doden en zien wat er van zijn droom terecht komt.”

Ik geloof dat voor ons in de vredesbeweging het uitvoeren van King's droom onder andere betekent het opnemen van de strategie van satyagraha welke hij als discipel van Gandhi leerde. Met de overgang van de vredesbeweging van protest naar verzet moeten we satyagraha aanvaarden als zowel een perspectief voor het bouwen aan de consensus door het vangen van het geweten van de mensen, als een verdieping en rijping van onze betrokkenheid. Als we aan die voorwaarde voldoen, zullen we kunnen zeg-

gen, met de onaanraakbaren van India, met de zwarte mensen in de VS, en met hen die op een geweldloze manier strijden voor bevrijding en mensenrechten in Oost-Europa, Latijns Amerika en vele andere delen van de wereld: we shall overcome.

Joe Peacock is een Quaker die zich voor IFOR bezighoudt met ontwapeningsvraagstukken, uitgezonden door de Brethren Volunteer Service. Hij schreef dit artikel voor een werkweekend over „Vormen van Verzet in de Vredesbeweging” in februari, georganiseerd door European Nuclear Disarmament (END) in Bradford, Engeland.

De vertaling is van Koos de Heer.

MIJN ADRES

vandaag heb ik mijn huisnummer
Uitgewist
en de naam van de straat waar ik woon.
alle richtingaanwijzers heb ik veranderd.
als u mij nu wilt vinden
klop dan maar overal aan,
op elke deur in elke straat
in elke stad waar ook ter wereld.
deze vloek, deze zegen:
waar u vrijheid vindt is mijn huis.

Amrita Pritam ©

DE EIS TOT GEHOORZAAMHEID KAN TOTALITAIRE TREKKEN VERTONEN

Mr. Willem Aantjes was van 1959 tot 1978 lid van de Tweede Kamer, van 1971 tot 1978 als fractievoorzitter, eerst voor de ARP en daarna voor het CDA. Hij is in die periode één van de weinige politici geweest die er blijk van gaf over „burgerlijke ongehoorzaamheid” na te denken en het serieus te nemen. We hebben hem daarom nu gevraagd of hij voor ons het begrip „burgerlijke ongehoorzaamheid” zou willen belichten vanuit de overheid. Uiteindelijk is dat van groot belang, omdat „burgerlijke ongehoorzaamheid” een aktiemiddel is dat bedoeld is om politiek effect te hebben.

Willem Aantjes

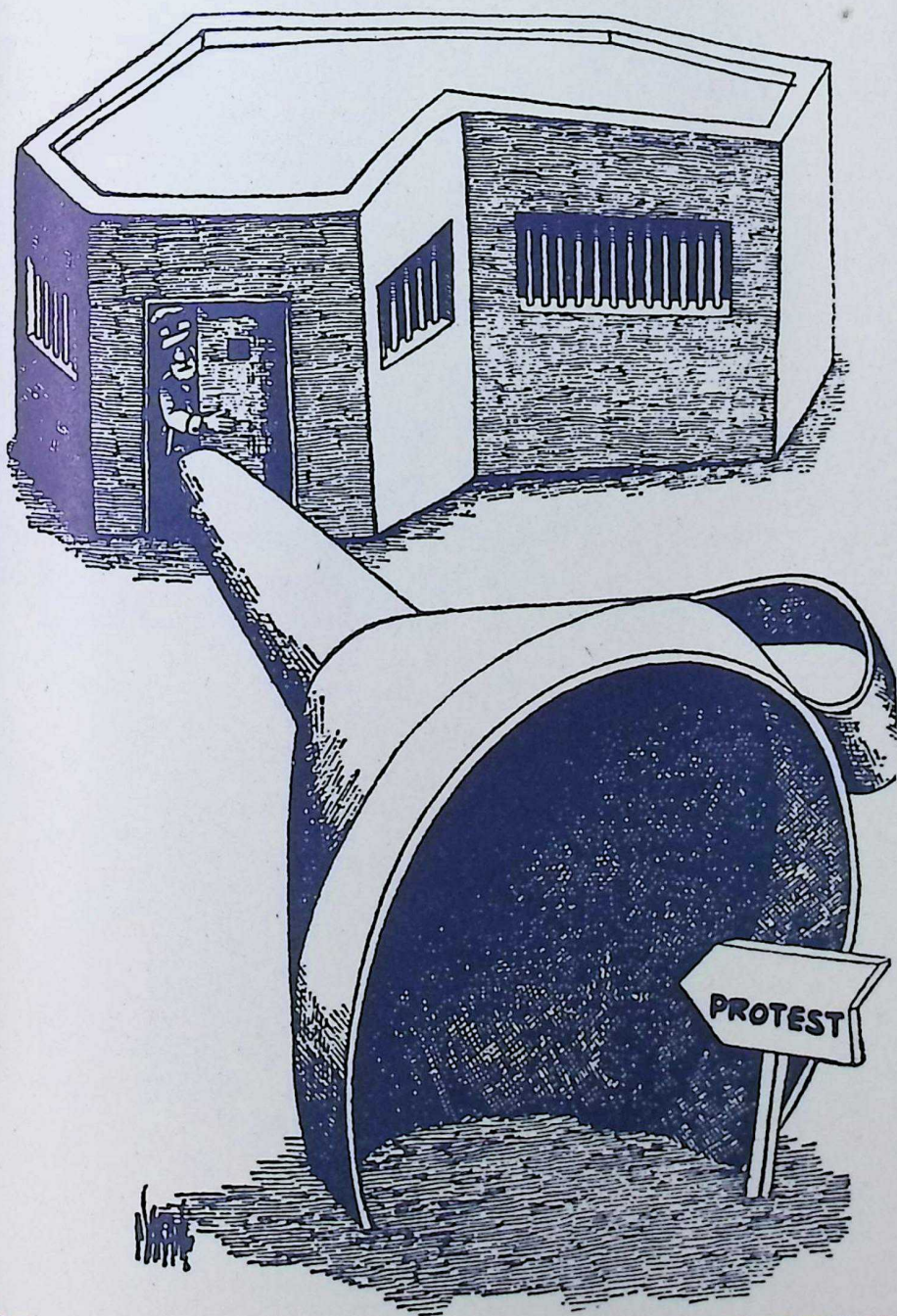
Voorop moet gesteld, dat het bij burgerlijke ongehoorzaamheid uitsluitend gaat over een situatie, waarin er een wettige, langs democratische weg tot stand gekomen en parlementair gesteunde of tenminste gedoogde regering is, en waarin er langs democratische en geordende parlementaire weg tot stand gekomen wetten zijn. De vraagstelling is, wat in die situatie de rol van burgerlijke ongehoorzaamheid kan, mag, moet zijn. De situatie, waarin er een bezettingsmacht is of een op ondemocratische wijze aan het bewind (in dat geval beter: aan de macht) gekomen regering is, is een totaal andere. Als gedragingen voor de ene situatie zouden mogen worden beoordeeld alsof de andere situatie aanwezig is, kunnen de bezinning en discussie beter gestaakt worden voor zij begonnen zijn.

Besluitvorming

Hoewel ik mij realiseer daarmee risicovolle opmerkingen te maken, die ook als een vrijbrief om zich tegen wettige besluiten te keren zouden kunnen worden aangegrepen, wil ik toch de complicatie signaleren, dat ook de democratische besluitvorming zelf zich in strijd met de eigen regels kan voltrekken. Als bijvoorbeeld minderheden in een fractie of coalitie via procedureregels of onder politiek onfatsoenlijke pressie gedwongen worden zich haar de meerderheid te richten, kan uiteindelijk een parlementaire meerderheidsbesluit tot stand komen, dat in feite slechts op een parlementaire minderheid steunt. Het blijft dan wel een wettig tot stand gekomen (meerderheids-) besluit, maar het innerlijke morele gezag heeft zichzelf al bij voorbaat aangetast.

Rechtsontwikkeling

Met vast te stellen, dat een wet of besluit op parlementair-democratische en constitutioneel correcte wijze is tot stand gekomen, is het laatste woord nog niet gesproken. De rechtmatigheid sluit de rechtvaardigheid niet zonder meer in. Vandaar dat de wetgeving zelf ook aan voortdurende herziening onderhevig is. Wetgeving is een poging een (vaste) norm zodanig in een (wisselende) situatie toe te passen, dat het resultaat functioneren kan. In de praktijk zien wij dan ook niet zelden dat de wetgever de ontwikke-

ling in het rechtsbewustzijn niet stuurt maar registreert en volgt. Legale maatschappelijke activiteiten gaan aan wetsherziening vaak vooraf. Zelfs de rechter neemt daarop soms al een voorschot. Politici veroordelen dit dan niet, maar beroepen er zich juist op om herziening te motiveren. Het is dan ook in strijd met de hele wijze, waarop wetgeving tot stand komt, om te doen alsof buitenparlementaire akties na een parlementair besluit op zichzelf al verwerpelijk en democratie-ondermijnend zijn. Een wet is niet rechtvaardig, omdat zij een wet is. Akties kunnen heel goed dienen om de rechtvaardigheid ervan steeds weer op de proef te stellen.

Orde of ordening

Het antwoord op de vraag, hoe de overheid tegen allerlei maatschappelijke verschijnselen zoals burgerlijke ongehoorzaamheid aankijkt, begint bij de vraag, hoe de overheid zichzelf ziet, als een instelling van orde of van ordening. Als de overheid alleen maar op basis van de (eenmaal bepaalde) orde oordeelt, gaat zij aan haar eigen roeping voorbij. Zij moet voortdurend nagaan, wat er in de samenleving niet deugt en daarin dan haar ordenende taak vervullen. Zij is er meer om te veranderen wat niet deugt dan om te handhaven wat wel deugt. Activiteiten uit de samenleving kunnen voor de overheid hele welkome middelen zijn haar ogen te openen of open te houden. Alleen maar afwijzen ervan is strijdig met de overheidsverantwoordelijkheid, welk begrip minder met competentie, bevoegdheid, recht op macht te doen heeft dan met het besef verantwoording te moeten afleggen, de bereidheid antwoord te geven. Tenslotte regeert de overheid ook alleen maar bij de gratie Gods, die geen oproep

aan de burger is om zich te onderwerpen, maar een vermaning aan de overheid zich haar ordenende roeping bewust te blijven.

Meerderheid en minderheid

Een regering is niet alleen als regel het resultaat van een meerderheidsgevoelen, haar daden zijn er ook de uitdrukking van. Daar zit het grote gevaar in, dat minderheidsgevoelens in de verdrukking komen. De meerderheid heeft de macht besluiten te nemen en wetten te maken, die de meerderheid gerieven. Daarom is het de bijzondere roeping van de overheid erop toe te zien dat de meerderheid geen beleid forceert, dat de (een) minderheid verdrukt. Dit vereist een verregaande tolerantie in het beoordelen van de middelen, waarmee de (een) minderheid door haar als onrechtvaardig ervaren maatregelen bestrijdt of tracht de verandering ervan te bewerkstelligen. Een minderheid beschikt nu eenmaal per definitie over in elk geval één middel minder dan de meerderheid, en wel het belangrijke middel door wetgevig en beleid haar gevoelens in geldend recht om te zetten. Daarom verdient zij een extra tolerantie.

Democratische toetsing

Een belangrijk criterium is naar mijn mening, of de burgerlijke ongehoorzaamheid kan functioneren binnen de bestaande samenleving, of zij evolutionair gericht is i.p.v. revolutionair, of zij de bestaande rechtsorde veranderen wil danwel zich aan de bestaande rechtsorde onttrekt.

In een land zonder referendum (waar ik overigens geen voorstander van ben) geeft de bevolking voor vier jaar vrij mandaat aan het parlement. Dit is voor enige stabiliteit in het beleid best een goed systeem, maar het vereist wel het complement van een voortdurende confrontatie met werking en gevolgen van wet en beleid. Ook het parlement zelf, waarin regeringspartijen en oppositie elk hun eigen grenzen hebben, heeft dit nodig. Democratie is meer dan de helft + één in de Tweede Kamer. Beslissend voor de toelaatbaarheid lijkt mij te zijn of akties als complementair-democratisch danwel als anti-democratisch kunnen worden gekwalificeerd, of zij een korrektie op de parlementaire besluitvorming beogen te zijn danwel een alternatief ervoor, of zij echt buiten-parlementair danwel anti-parlementair van karakter zijn.

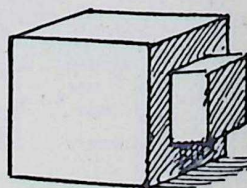
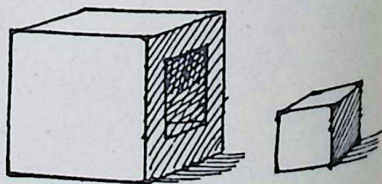
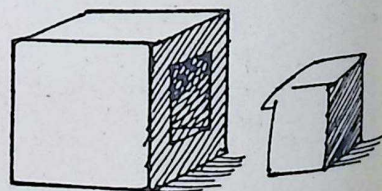
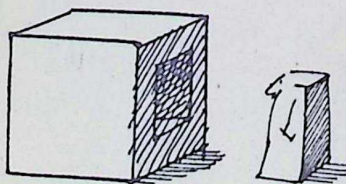
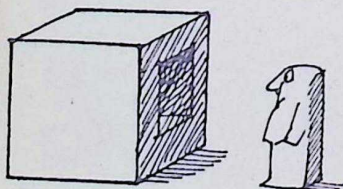
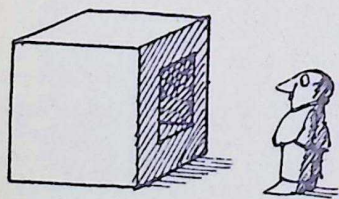
Hierbij worde bedacht, dat niet alleen het verzet tegen geldende regels anarchistische trekken kan vertonen („Uw rechtsorde is de onze niet”), maar even-

zeer de eis tot gehoorzaamheid aan de geldende regels totalitaire trekken kan vertonen („De meerderheid beslist en daarmee basta”). In beide gevallen is er sprake van een niet aanvaardbare grensoverschrijding.

A-selectiviteit

Een rechtvaardige beoordeling van verschijnselen van burgerlijke ongehoorzaamheid vereist een ruime mate van zelfkritisch vermogen. Het is immers zeer verleidelijk akties, welker doel met het eigen politieke standpunt overeenkomt, eerder toelaatbaar te achten dan die welke daarmee in strijd zijn; en omgekeerd. Marcel van Dam probeerde dit onlangs in „De achterkant van het gelijk” te ontmaskeren en van de vertegenwoordigde politieke partijen vielen prompt CPN en PPR door de mand. Jammer alleen dat klein rechts niet aanwezig was.

Voor de overheid in het bijzonder is het gevaar groot, dat zij haar oordeel laat afhangen van de eigen sympathie voor danwel afkeer van het nagestreefde doel en de daarvoor aangevoerde motieven. Fiscale kapitaalvlucht (door Colijn nog met krasse termen als onvaderlandslievend gebrandmerkt) en ontduiking worden dan argumenten om een ander belastingbeleid te motiveren. Zelfs burgerlijke ongehoorzaamheid, die de grens van criminaliteit nadert of overschrijdt, wordt vergoelikt, terwijl relatief onschuldige akties worden veroordeeld. Een ex-minister, die sjoemelt met de uitbetalingsdatum van zijn latere inkomsten en zo de wettelijke korting op zijn wachtgeld ontgaat, wordt opnieuw minister, maar tegen de uitkeringstrekker, die behalve bij zichzelf ook bij anderen een betaalde klus verricht, worden maatregelen verlangd.

Wie, en dit geldt zeker voor de overheid, een aktie wel of niet toelaatbaar oordeelt, moet zich er wel heel goed van vergewissen dat zijn oordeel de objectieve toets van de a-selektiviteit kan doorstaan.

Materieel of ideëel

Tot het onderscheid wat wel of niet als (toelaatbare) burgerlijke ongehoorzaamheid kan worden gezien kan bijdragen of de kracht van de aktie kwalitatief van aard is, gelegen is in de overtuiging, in de kwaliteit van de argumenten en doelstelling, danwel of zij kwantitatief van aard is, gelegen is in de mate van (fysieke of psychische) druk die zij vermag uit te oefenen.

Gemakkelijker nog zal te herkennen zijn, of de aktie ten eigen bate wordt gevoerd danwel ten bate van anderen, minder weerbaren dan de aktievoerders zelf. Over een aktie, die de betrokkenen zelf slechts voordeel kan opleveren, zal relatief harder mogen worden geoordeeld; over een aktie, waar de risico's en schade niet ten laste van anderen maar van de betrokkene zelf komen, relatief voorzichtiger. Met akties, waarbij de eigen belangenbehartiging centraal staat en waar rechtstreeks financieel eigenbelang de inzet is, behoeft minder consideratie te worden betracht dan met die, welke een duidelijk herkenbaar niet op geld waardeerbaar ideëel doel nastreven. Wie tot akties van burgerlijke ongehoorzaamheid overgaat, omdat hij zonder dat het gevoel krijgt zich medeplichtig te maken aan de aantasting van wezenlijke waarden voor anderen, verdient eerder het vermoeden van de toelaatbaarheid dan wie van het achterwege laten van akties schade voor zichzelf ducht.

Er zijn dus best wel een aantal kriteria te formuleren, die houvast kunnen bieden bij het beoordelen van wat zich onder de naam van burgerlijke ongehoorzaamheid presenteert.

Incident of systeem

Een criterium om kaf en koren, toelaatbaar en niet toelaatbaar, te scheiden lijkt mij ook gelegen in het onderscheid tussen incidentele akties en akties als onderdeel van een systematisch opgezette beweging. Incidentele akties richten zich tegen een konkreet besluit, zijn uitzonderingen, doen zich alleen in als zodanig herkenbare noodsituaties voor, hebben per geval een wisselende aanhang. Akties, die onderdeel uitmaken van verzet tegen de gehele richting van het beleid, die systematisch het saboteren van de wet beogen, die over een (min of meer) vaste aanhang beschikken, leiden tot anarchie of hebben de grens daarheen al overtreden.

„Burgerlijke ongehoorzaamheid is het onvervreemdbare recht van een burger. Geeft hij dit prijs, dan houdt hij op mens te zijn. Burgerlijke ongehoorzaamheid wordt nooit gevolgd door anarchie. Criminele ongehoorzaamheid kan daar wel toe leiden. Elke staat bestrijdt criminele ongehoorzaamheid met geweld. Gebeurt dit niet, dan betekent dat de ondergang van de staat. Maar wie burgerlijke ongehoorzaamheid onderdrukt, tracht het geweten gevangen te zetten.”

Gandhi

Buitenparlementair of oppositioneel

Voorwaarde voor burgerlijke ongehoorzaamheid is naar mijn mening, dat het inderdaad een aktiviteit van burgers is, niet van parlementariërs. Dat parlementariërs ook burgers zijn, is een formalistische drogreden. Niemand heeft in Tussaint (PvdA-kamerlid; hij verzette zich tegen uitvoering van het eigen-bijdragebesluit, de zgn. ziekenfondsrijksdaalder, red.) een toevallige burger gezien, die een besluit trachtte te frustreren, waar hij ook als parlementariër toevallig tegen gekant was geweest.

Burgerlijke ongehoorzaamheid is een buiten-parlementair middel en moet ook als zodanig zuiver blijven. Het is geen voortzetting buiten het parlement door de oppositie van waar zij binnen het parlement in gefaald heeft. Het zou er ook onvermijdelijk toe leiden, dat de regeringspartijen het niet-eens-zijn met de meerderheidsopvatting op zichzelf al als burgerlijke ongehoorzaamheid zouden gaan zien.

Burgerlijke ongehoorzaamheid hoort niet alleen buiten het parlement thuis, het moet ook geheel uit de partij-politieke sfeer blijven. Zij moet los staan van en onafhankelijk zijn van de partijpolitieke samenstelling van de regering van het moment en niet met bepaalde partijpolitieke leuzen verbonden zijn. Een duidelijk voorbeeld tot welk een heilloze opdeling en vereenzelviging dit kan leiden, was de reactie van de EVP op het eventueel meedoen van het CDA aan de vredesdemonstratie. De EVP verklaarde dat het de voorkeur verdiende dat het CDA niet zou meedoen, omdat zulks de eenheid van de linkse partijen en de

kerkelijke vredesbewegingen zou verbreken!

Een politieke partij ontkomt er eenvoudig niet aan de grenzen voor geoorloofd verzet tegen besluiten van een regering, waarin zij wel vertegenwoordigd is, nauwer te trekken dan die voor verzet tegen besluiten van een kabinet waarvan zij niet deel uitmaakt. Den Uyl heeft daar op zijn partijraad terecht en moedig voor gewaarschuwd. Hij had daarvoor door het CDA geprezen behoren te worden i.p.v. (met een suggestieve verwijzing naar het Duitsland van 1933 nota bene!) gelaakt.

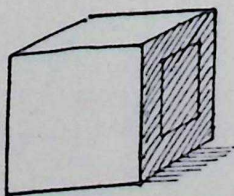
Een partij, die zich in buitenparlementaire akties van verzet begeeft, bedreigt al gauw het gevaar de onvrede voor eigen electoraal gewin uit te buiten. Daar ontkomt zij gewoon niet aan. Een „meld- en regelkamer” bij een partij zie ik dan ook niet zo zitten, hoogstens een „registratiekamer” voor intern gebruik.

Waar politieke partijen zich in akties van burgerlijke ongehoorzaamheid begeven, maken partijpolitieke doeleinden zich van de akties meester. Dan wordt het voor de regering ook moeilijker er iets anders in te zien dan een voortzetting buiten het parlement van de binnenparlementaire oppositie. Parlementaire oppositie is een eigen vorm en heeft een eigen taak. Burgerlijke ongehoorzaamheid moet zelfs de schijn vermijden daarmee vermengd te worden. Toussaint had eerst als kamerlid moeten aftreden, dan had zijn aktie indruk kunnen maken.

De zaak zelf, die een aktie van burgerlijke ongehoorzaamheid beoogt, is er ook alleen maar mee gediend als zij strikt buitenparlementair is en los van politieke partijen staat. Voor een regering wordt een dergelijke aktie heel wat moeilijker, als deze niet door politici en politieke partijen wordt gedragen, maar bijvoorbeeld door kerken en kerkmensen.

Bestuurlijke ongehoorzaamheid

Een aparte vorm van burgerlijke ongehoorzaamheid is de bestuurlijke ongehoorzaamheid, waarbij de positie van de

zgn. lagere overheden in het geding is. Kan bijvoorbeeld een gemeente het middel van burgerlijke (= bestuurlijke) ongehoorzaamheid hanteren tegen besluiten van de rijksoverheid? Denk aan plaatsing van kernraketten op het grondgebied van een gemeente, aan de aanwijzing van een gemeente voor de opslag van radio-actief afval, maar ook bijvoorbeeld aan gevallen waarin het rijk puur en alleen uit geldnood problemen naar de gemeenten toeschuift zonder daarvoor geld beschikbaar te stellen maar wel de gemeenten (die het geld ook niet hebben) met de verantwoordelijkheid belast. Ik vind dit een bijzonder moeilijk vraagstuk. Het kan met name binnen het CDA echter tot een zeer verhelderende discussie leiden. Binnen de katholieke wereld wordt het zgn. subsidiariteitsbeginsel aangehangen, in reformatorische kring daarentegen het beginsel van de soevereiniteit in eigen kring. In de drang om terwille van de eenheid van het CDA alles maar zoveel mogelijk onder één noemer te brengen, zijn beide beginselen vrijwel tot twee termen van dezelfde zaak verklaard. Dit is echter geenszins het geval. Het subsidiariteitsbeginsel gaat ervan uit, dat een zgn. hogere overheid niet naar zich toe moet trekken wat een lagere overheid kan doen. Het beginsel van de soevereiniteit in eigen kring daarentegen erkent een eigen recht en een eigen (niet van de ander afgeleide) verantwoordelijkheid. In de praktijk zullen beide beginselen inderdaad vaak tot dezelfde conclusies leiden, maar in dit geval lijkt mij zich dat niet te kunnen voordoen. Zal hier dus het verschil in beginsel tot problemen leiden of zal het ene beginsel in het andere worden opgelost?

Individu of massa

Een fundamenteel criterium, of er van burgerlijke ongehoorzaamheid sprake is, is naar mijn mening tenslotte, of de actie uitloopt op een individuele beslissing, waarin de individuele burger ook alle gevolgen en risico's van zijn actie aanvaardt, danwel of het individu schuilgaat en ondergaat in een massa. In de massaliteit, waarin de individuele burger niet meer herkenbaar en bereikbaar (en eventueel achterhaalbaar) is, is ook niet meer herkenbaar of er een zeer persoonlijke gewetensbeslissing aan de actie ten grondslag ligt.

Juist waar daarbij de „laatste wet” van het geweten in geding is, zijn vooral kerken gekwalificeerd om over de grenzen van burgerlijke ongehoorzaamheid na te denken.

Ook politieke partijen zouden, al was het alleen maar om de afgrenzing tussen parlementaire en buitenparlementaire acties ook voor zichzelf te markeren, zich erin moeten verdiepen. Op het besluit

van de partijraad van de Partij van de Arbeid is best het nodige af te dingen, maar de enige goede reactie erop van het CDA zou zijn geweest terzake zelf een studie ter hand te nemen.

Ook de overheid zelf zou er goed aan doen de grenzen van burgerlijke ongehoorzaamheid na te gaan en criteria aan te geven welke acties zij wel en welke zij niet aanvaardbaar acht. Tenslotte heeft zij ook bijvoorbeeld principiële dienstweigering formeel erkend. Dienstweigering is ooit ook als burgerlijke ongehoorzaamheid begonnen! Er is een lied, waar eigenlijk alle elementen van burgerlijke gehoorzaamheid in

voorkomen: de eerbied voor de rechtsorde, de erkenning van de wettige overheid, het buigen voor een hogere wet, de individuele gewetensbeslissing, het zelf lopen van de risico's, het aanvaarden van de schade, de norm van de gerechtigheid. Het is het Wilhelmus en in het bijzonder het laatste couplet daarvan:

„Voor God wil ik belijden
en zijner groote macht,
dat ik te geen en tijden
den koning heb veracht,
dan dat ik God den Heere,
der Hoogster Majesteit,
heb moeten obediëren
in der gerechtigheid”.

WAAR GODSRIJK EN MENSENRIJK BOTSSEN

De mens is van nature geneigd God en zijn naaste te haten. De geschiedenis der wereld, ook der christelijke wereld, is een voortdurende bevestiging van dit felle en harde oordeel. Het „christelijk” vernis mag ons niet de ogen verblinden. Onder dat dunne laagje „christelijk” vernis ontdekken wij een wereld van ongerechtigheid, die telkens opnieuw doorbreekt naar buiten. Vooral in de oorlog, die dan ook behoort tot de meest eerlijke en tegelijkertijd meest vreselijke openbaringen van de wereld, een openbaring van al wat een principiële tegenstelling vormt met het komende koninkrijk. In de loopgraven wordt deze tegenstelling werkelijk doorleefd. In de „christelijke” pers wordt zij met behulp van studeerkamerwijsheid, religieuze romantiek en bijbelteksten geloochend. Maar een man als Remarque kan niet genegeerd worden: oorlog betekent een wereld zonder God en zonder Christus, daarom zonde en dood! Met die wereld moeten wij breken. Omdat wij het koninkrijk Gods verwachten.

Daarom zullen wij de overheid gehoorzamen voor zover het ons mogelijk is. Maar ook geen stap verder. Wij aanvaarden de staat, maar onder grote reserve. Gehoorzaamheid aan God gaat ons boven alles. Wij zullen Hem meer gehoorzamen dan de mensen. En de staat behoort tot de wereld der mensen. Waar Godsrijk en mensenrijk botsen, willen wij trouw blijven aan het Godsrijk. Een vergoddelijking van de staat wordt door ons afgewezen als door en door onbijbels.

HET VERDRAG

Artikel 1.

Hierbij verklaren wij dat eerlijkheid voortaan echt bestaat
en dat het leven voortaan echt bestaat
en dat alle mensen hand in hand
naar een eerlijk leven zullen streven.

Artikel 2.

Hierbij verklaren wij dat iedere dag in de week
zelfs de grauweste der grauweste dinsdagen
het recht heeft zondagmorgen te zijn.

Artikel 3.

Hierbij verklaren wij dat er van dit ogenblik af
in elk venster zonnebloemen zullen staan
en dat elke zonnebloem het recht heeft
zich ook in de schaduw te openen;
en dat elk venster heel de dag zal openstaan
en uitzien op het groene gras van de hoop.

Artikel 4.

Hierbij verklaren wij dat de mens
nooit meer aan zijn medemensen zal twifelen;
dat hij zijn medemensen zal vertrouwen
zoals de palmboom zich toevertrouwt aan de wind
en de wind zich toevertrouwt aan het blauwe uitspansel.

Bijzondere
bepaling

De ene mens zal de andere vertrouwen
zoals het ene kind het andere vertrouwt.

Artikel 5.

Hierbij verklaren wij dat de mens
bevrijd wordt van het juk der gemeenschap;
dat hij nooit meer
het harnas der stilte
of de kettingpost der woorden
nodig zal hebben.
Hij zal aan tafel aanzitten
met onbekommerde blik
want tijdens de maaltijd
wordt ook waarheid opgediend.

Artikel 6.

Hierbij leggen wij vast dat tien eeuwen lang
de droom van de profeet Jesaja zal worden vervuld:
wolf en lam zullen samen grazen
samen van dezelfde dauw der dageraad drinken.

Artikel 7.

Bij onherroepelijk besluit
begint hierbij de eeuwigdurende regering
van recht en licht
en in de ziel der mensen
zal het milde banier der vreugde zich ontplooien.

Artikel 8.

Hierbij verklaren wij dat de grootste smart der mensheid
altijd geweest is en zal zijn: lief te hebben
en onmachtig te zijn de geliefde liefde te geven,
te weten dat slechts door het water
de plant het wonder van de bloei zal kennen.

Artikel 9.

Het is toegestaan dat het dagelijks brood
het zweetmerk van de arbeid draagt
maar toch zal het allereerst en voor altijd
naar de warme bakgeur van de tederheid smaken.

Artikel 10.

Hierbij komen wij overeen dat iedereen
op elk ogenblik in zijn leven
zich in het wit mag hullen.

Artikel 11.

Hierbij verklaren wij dat de mens
per definitie een liefdevol schepsel is,
daarom is hij ook mooi,
mooier dan de morgenster.

Artikel 12.

Hierbij komen wij overeen dat niets verplicht is of verboden.
Alles mag
vooral spelen met neushoorns
en 's namiddags gaan wandelen
met een begonia als knoopsgat.

Bijzondere
bepaling

Slechts één ding is verboden:
liefdeloos minnen.

Artikel 13.

Hierbij komen wij overeen dat geld
niet langer de macht zal hebben
om het ochtendlicht van de komende dagen te kopen.
Verbannen uit het arsenaal der vrees
wordt het het zwaard der broederschap
en verdedigt het het recht om te zingen
en de nieuwe dageraad te vieren.

Slotartikel.

Het woord „vrijheid” wordt vogelvrij verklaard,
uitgezuiverd uit alle woordenboeken,
verbannen uit het verraderlijk moeras van de taal.
Van nu af aan zal vrijheid
als een laaiend vuur of een stromende rivier
of als zaaikoren,
doorzichtig en levend zijn
en voor altijd
in het hart der mensen wonen.

Thiago de Mello ©

uit: Unesco Koerier febr. 1983

BURGERLIJKE ONGEHOORZAAMHEID

STAAT NIET OP ZICHZELF

„Ik weiger nu de verzorgende rollen die mij door de maatschappij worden opgedrongen. De echtgenote- of de moederrol. Dat is mijn burgerlijke ongehoorzaamheid.”

Een interview met Greet de Rijk. Ze zit achter de tafel in de bibliotheek annex vergaderruimte van Kerk en Vrede. Bij haar thuis (in Deventer) zijn gas, water en elektriciteit afgesloten. Greet, en de groep waarin zij woont, weigeren een deel van de BTW over de gasrekening te betalen in het kader van de Beweging Weigering Defensiebelasting.

Een niet al te grote vrouw met een grote afrikaanse lap om de schouders; het zwart grijze haar geknipt op een manier die punk aandoet. Tijdens lange delen van het gesprek graaft ze fanatiek met het lepeltje in de suikerpot.

Ze vertelt, bijna drie uur lang, over haar ontwikkeling. Verzet tegen de maatschappij, tegen het onrecht. Eerst door te vechten tegen regeringen, tegen wetsvoorstellen, daarna door zelf te proberen actief dingen in de eigen omgeving te veranderen. De laatste tijd legt ze de nadruk op het feminisme, de vrouwenstrijd. „Wat in het klein gebeurt, de verhouding tussen mannen en vrouwen werkt door, maakt onrecht op grotere schaal ook mogelijk.” Een keuze die ook tot uiting komt in de acties waar ze zich voor inzet: tot voor kort de wereldwinkel, nu een Blijf-van-m'n-Lijf-huis.

Peter Windhorst

interview

Met haar man – een lepra-arts – is Greet naar Suriname en Kenia geweest. Elf jaar wég uit Nederland en dan terugkomen. Ze lacht: „We waren al krities voordat we weggingen. We hadden toen al vraagtekens. Ook lid van Kerk en Vrede. Maar ik legde het toen nog niet zo bij onszelf. In het achterhoofd zat toch iets van „Op linkse partijen stemmen en demonstreren is genoeg.”

„Toen ik terugkwam, vielen een heleboel dingen op. Er heerst in Nederland een ontzettend geloof in materialisme. De veiligheid wordt door de mensen ontleend aan hun bezit. En iedereen vindt het erg wat er in de derde wereld gebeurt, maar er is een heel sterk geloof dat dat niet veranderd kan worden. Iedereen geeft 't toe: 't is verschrikkelijk, ja, 't is wel ellendig, maar ja, er is nu eenmaal niets aan te doen.”

Vechten

„Daartegen moet je vechten vind ik. Ik heb daar veel verdriet van, omdat het volgens mij wél anders kan. Mijn idee is, dat het anders móet kunnen.”

„Ik ben toen actief geworden in de Boycot Outspan Aktie. Zuid-Afrika is voor mij een plaats waar een heleboel gezichten van de ellende samenkomen. De kapitalistische verhoudingen, de onderdrukking van de zwarten door de blanken...”

„Maar door de BOA en de wereldwinkel kom je vanzelf in aanraking met de

bewapening, het milieu, de kernenergie. We hebben toen geprobeerd ook in onze eigen omgeving, in ons gezin dingen te veranderen. Met als een van de resultaten, dat we ons gezin en de andere mensen die bij ons in huis woonden in 1980 gingen betitelen als 'groep'.”

„Eigenlijk heeft dat maar twee jaar goed gefunctioneerd. Nu zijn we weer een soort gezin geworden. Dat vind ik heel jammer.”

„We streefden er toen naar om alle taken in het huis te verdelen en ook de verantwoordelijkheid ervoor. We namen samen besluiten, in een huisvergadering, over de besteding van het geld en de indeling van de tijd. We stopten ook alle inkomsten bij elkaar in een pot en ieder een pakte daaruit wat-ie nodig had.”

Dat kost ontzettend veel tijd en energie.

„Ja. Je krijgt conflicten over een heleboel dingen. Bijvoorbeeld als mensen geld uitgeven in het café, terwijl ik vond, dat er veel betere dingen waren om dat geld aan uit te geven. Daar moet je dan over gaan praten. Maar dat kán toch ook niet anders! Als je zelf in je eigen omgeving niet eens een conflict op kan lossen, hoe kan je dan van staatslieden verwachten dat zij conflicten tussen landen oplossen? Je moet laten zien dat het kan.”

UCN

Onze kinderen en hun vrienden deden mee met de acties rond de Ultra Centrifuge Fabriek Nederland in 1979. Ze ketenden zich vast aan het hek. Ik vond dat een hele goede manier; dat is gelóven

Greet de Rijk

in verandering, geloven in je eigen kracht om de dingen die je niet ziet zitten tegen te gaan. Ik was daar heel erg van onder de indruk.”

„Ik ben zo niet opgevoed. Je hebt geleerd om mee te lopen op de bestaande wegen en alleen maar te veranderen in de marge. Maar op een moment ben je zó verontwaardigd, over kleine dingen, over dat dingen belangrijker zijn dan mensen, dan moet je heel direct actie voeren om het te veranderen.”

„Bij de acties in Borssele heb ik zelf ook meegedaan. Je vecht daar tegen iets, je geeft een rood sein, je laat merken dat de kernenergie onaanvaardbaar is. Maar tegelijkertijd werk je aan een andere samenleving. We probeerden bijvoorbeeld heel principieel te werken met consensus-besluitvorming. Ik merkte daar ook heel direct: dát zijn de mensen waar ik mee om wil gaan!”

„We hadden ons voorbereid op arrestaties en op een confrontatie. We hadden ons getraind in geweldloosheid. Maar we rekenden niet op de hele golf van geweld die daar is losgebroken. Ik had het idee: dit is niet meer van deze wereld, dit is een film, totdat je ontdekte dat je weg moest rennen omdat ze je in elkaar wilden slaan.”

„Dan sta je tegenover elkaar; een rij demonstranten en een rij ME-ers. We probeerden gesprekken aan te knopen, met ze in debat te gaan en dan kreeg je de indruk dat ze het er ook moeilijk mee hadden.”

„Maar op dat moment dat die stem uit de luidspreker klinkt, uit de commandowa-

gen, dan veranderen ze in een macht. Dan zijn ze als mens niet meer aanspreekbaar. En ze zien jou niet meer als mens, ze willen op je hoofd slaan. Je ziet dan agenten met plezier op demonstranten inslaan. Je kan dan alleen nog maar rennen, ik voelde me toen ontzettend zwak, ik was ook ontzettend bang. . .”
 „Ik heb dat nog steeds als ik de ME aan zie komen, dan word ik bang, dan moet ik tevoren aan de mensen vragen: „als ze komen, dan hou je me toch wel vast?”.

Grenzen

„De voorbereiding voor acties is nu ook anders. Toen geloofde ik er nog in, dat het hielp om ME-ers aan te spreken op hun mens zijn. Nu doe ik dat niet meer. Het kan ook niet meer, voordat je met ze kan praten schieten ze CS-gas af. De grenzen van het geweld worden voortdurend verlegd, er is eigenlijk al niet meer te praten.”
 „Je weet natuurlijk dat het systeem zo werkt. Maar als je er zo mee geconfronteerd wordt dan word je nog eens extra met je neus op de bestaande belangen gedrukt. Het was voor mij voor het eerst, dat ik het meemaakte, ze walsen over een groep mensen heen. Het systeem is belangrijker dan de mensen.”
 „Toch moet je doorgaan met zulke acties. Als ik een munitietrein tegen wil houden, dan móet ik directe actie voeren. Als het zó dicht bij me komt, dan doe ik dat, met m'n eigen lijf want dat is alles wat ik op zo'n moment nog heb.”

Zou je echt willen dat je met zulke acties de samenleving kan veranderen?
 „Het is een rood sein. Je moet blijven praten om te proberen brede steun te verwerven. Directe acties zijn nodig om de zaak op gang te krijgen. Door wat er gebeurt, bijvoorbeeld met zo'n munitietransport wordt de democratie ontkracht. De mensen die die democratie uitvoeren hebben die rode seintjes nodig om te weten hoe er over hun besluiten gedacht wordt. De democratie is zichtbaar, daar waar actie wordt gevoerd.”
 „Die munitietreinen; een overheersende macht, want zo noem ik de Verenigde Staten, maakt zomaar gebruik van onze spoorwegen, zonder dat er in het parlement tevoren over gepraat is, zonder dat mensen er vraagtekens bij kunnen zetten.”
 „Er worden voortdurend besluiten genomen die tegen de belangen van de mensen ingaan. Dan zijn er blijkbaar andere krachten die belangrijker zijn. Parlementariërs die maar voortdurend blijven letten op de haalbaarheid van allerlei zaken, dan wordt macht een dóel in zich, niet iets om te bereiken wat de mensen willen.”

Zou je je als actievoerder voor een belangrijke deel moeten laten bepalen voor die haalbaarheidsdiscussie. De strategie van de actie laten bepalen door de vraag of je veel mensen mee kan krijgen?
 „De actievoerders zijn een soort locomotief. Die trekken een heleboel. Als je jezelf laat bepalen door dat soort argumenten, kom je terecht bij criteria die niet de jouwe zijn. De argumenten tegen bijvoorbeeld de munitietrein verbreiden zich ook door onze directe acties; je moet toch niet blijven kijken naar wat juist minder krachtig is, dan gebeurt er helemaal niets! Je moet natuurlijk wel aanspreekbaar blijven, discussie voeren om isolatie te voorkomen; die keus moet je tevoren maken.”
 Enkele dagen later belt ze op. Door de actie van de BWD is ze over actievoeren blijven denken en over wat ze tijdens het interview heeft gezegd.
 „Het is belangrijk dat je tevoren probeert duidelijk te maken waarom je actie gaat voeren. Bij acties tegen kernenergie hebben we dat bijvoorbeeld altijd gedaan. Met een kraampje op de markt staan, een stukje in de krant schrijven. Dan weten de mensen waarmee je bezig bent.”

„Dat is belangrijk zo'n brugfunctie. Ik zou er misschien wel mee ophouden als ik merk dat ik na een actie niet meer bij m'n buurvrouw op de koffie kan om uit te leggen waarom ik daar stond.”

Zou je met stenen gooien naar de ME?
 „Nee. Maar dat komt ook omdat ik niet zou dŭrven; ik heb misschien de kracht wel niet in m'n armen én ik kan niet zo goed mikken. Het geweldloze past heel goed in het rollenpatroon van vrouwen. Van meisjes wordt verwacht dat ze geweldloos zijn.”
 „Maar ik hoef natuurlijk ook weer niet alles te kunnen wat jongens kunnen om een keuze te maken. Dan moet ik nog zoveel waar ik eigenlijk geen zin in heb. Misschien hebben vrouwen hierin een streepje voor. . .”

Scheiden

Een pauze. In de kelder van het gebouw ligt nog wat stokbrood en wat kaas, een bijna leeg potje abrikozenjam. Het gesprek gaat verder. Van de directe actie komt de nadruk te liggen op het feminisme. De bestaande rollenverdeling is vol-

Aan de minister van defensie

Vanmorgen lag hij er, deze brief die ik u retourneer. Deze brief waarvan ik bij de geboorte van mijn zoon wist dat hij zou komen, waar ik dagelijks aan dacht en waar geen mens me mee wist te helpen.
 En nog steeds weet ik geen andere oplossing dan deze: Ik stuur hem retour. Eén ding weet ik zeker: Ik kan en wil deze brief niet aan mijn zoon laten lezen! Ik weet dat deze brief persoonlijk aan mijn zoon gericht was; eigenlijk heb ik dus niet het recht hem open te maken.
 Of misschien toch?
 Mijn zoon is namelijk pas 17 jaar, nog niet meerderjarig dus.
 Er is nog nooit een brief van een officiële instelling gekomen, die aan hem persoonlijk gericht was. Altijd stond er boven: „Aan de ouders/verzorgers van. . .”
 Ook heeft hij voor van alles en nog wat een handtekening van zijn ouders nodig. Zelfs als hij een uur later op school komt in verband met een doktersbezoek e.d.
 En lag er naast deze brief een stembiljet voor hem? Nee, voor mij, zijn moeder.
 Want hij mag nog helemaal niet stemmen. Maar vandaag mag hij zelf zijn voorkeur voor de aanvang van zijn eerste oefening uitspreken.
 Een registratienummer heeft hij ook al.
 De allermoeilijkste beslissing in je leven, die met leven en dood te maken heeft, mag je doen als je 17 jaar bent. En al die andere jongens van zijn leeftijd, hier en in andere landen en werelddelen moeten óók beslissen of ze die landen en werelddelen willen verdedigen. Belangen die meestal de hunne niet zijn. En tijdens die belangenverdediging sterven vele mensen en meestal niet diegenen die persoonlijk bij deze belangen betrokken zijn.
 En wij, moeders, laten deze jongens maar gaan, want het is nou eenmaal hun plicht en wat doe je ertegen en als vrouw heb je er niets mee te maken. En ze worden er kerels van. . . Maar ik heb er alles mee te maken en ik wil geen kerel, ik wil mijn zoon. O, ik weet dat hij officieel kan weigeren en vervangende dienstplicht kan doen. Ik ben er helemaal niet tegen als hij zich dienstbaar zou willen maken t.b.v. de één of andere sociale instelling, maar niet als het een vervanging van zijn dienstplicht zou zijn.
 Ook wil ik hem helemaal niet opzadelen met de gedachte eraan en de pijn die dit in ons huis zou brengen.
 Hier is dus de brief retour en ook de volgende zult u ongeopend terug krijgen. Ik wil er niets meer mee te maken krijgen.
 Mijn zoon treft dus geen blaam, hij weet er niets van af. En willen jullie iemand als totaalweigeraar opsluiten, pak dan mij maar. . .

uit: De Soldatenkrant, maart-april 1983

gens Greet voor een belangrijk deel mede-verantwoordelijk voor een ontworpen samenleving. Daarom wil ze zo duidelijk mogelijk met die verdeling kapen. Voor haar en haar man reden om te gaan scheiden. Greet wil over enige tijd in een vrouwengroep gaan wonen; haar man waarschijnlijk in een andere woongroep.

„Tijdens de voorbereiding voor Greenham Common vroeg iemand ons, ‘doe je dit vanuit je baarmoeder of vanuit je strijd tegen het patriarchaat?’ Dus: voer je actie tegen de bewapening vanuit een soort allesomvattend verzorgend medegevoel of als strijd tegen de bestaande samenleving waarin vrouwen onderdrukt worden. Dat was nogal rauw. Ik had er nooit zó over nagedacht. Ik was

wel tegen het systeem, maar ik had het nog nooit ‘patriarchaat’ genoemd.”

„Ik ben me van die situatie heel erg bewust geworden, toen ik de film „The Atomic Café” had gezien. Daarin werd heel erg duidelijk dat vrouwen de verzorgende, huiselijke rol op zich nemen; en daardoor de man vrijstellen om zich bezig te houden met zaken als de bewapening, zónder dat de vrouwen daar vraagtekens bij kunnen zetten.”

„Voor mij is strijden tegen die mannenmacht gelijk aan strijden tegen de bewapening.”

„Als gezin hebben we dat geprobeerd heel bewust te doen; geen onderscheid maken tussen jongens en meisjes. Maar dat blijkt toch heel moeilijk; je moet zo uitkijken. Je blijkt bijvoorbeeld toch

geneigd om van jongens eerder dan van meisjes te accepteren, dat ze zich aan bepaalde huishoudelijke dingen onttrekken. Ik dacht dat ik het helemaal gelijk deed, maar uit opmerkingen van mijn kinderen blijkt, dat dat toch niet zo is.”

„In een huwelijk is het ook moeilijk om dat soort dingen te doorbreken. ‘t Is officieel vastgelegd en het blijkt dat je je zo ook gaat gedragen. Greet, de vrouw van Ad; Ad, de man van Greet. Ik ben er nu ook heel erg op gespits: doe ik dingen nu omdat ik het leuk vind of omdat ze in m'n rol als vrouw in dit huwelijk passen. Dat kost afgrijselijk veel inspanning om die rollen van je persoon te plukken.”

„In de positie van de vrouw zie je een hele samenleving weerspiegeld. Vrouwen leren niet van zich af te bijten, daarvoor zijn ze afhankelijk van mannen. In het leger wordt de mannen een minachting voor de vrouwen aangeleerd. Hun lichaam wordt gebruikt om de mannen op te peppen, ze kunnen de militairen verzorgen, maar verder mogen ze zich er niet mee bemoeien.”

„Ik wil dat niet meer. In gezinnen moeten de vrouwen altijd bemiddelen, altijd de conflicten sussen. Daar zijn we niet alleen voor; ik wil dingen ook vorm kunnen geven.”

Terug uit Kenia zag ik feminisme als een luxe-probleem. Nu zie ik dat heel anders. De onderdrukking van vrouwen is een wezenlijk onderdeel van de samenleving. Als ik 's avonds alleen van het station naar mijn huis ga, moet ik een taxi nemen. Nou heb ik daar voldoende geld voor, maar het blijft een schijnoplossing.”

„Die strijd is voor mij op dit moment het belangrijkste. Ik wil helemaal loskomen van die vrouwenrollen, vandaar ook die scheiding. Jammer dat die in onze maatschappij altijd als negatief wordt gezien; wat wij doen is tegen de heersende orde. Als je hoort wat de advocaat allemaal tegen ons heeft gezegd; hij was al verbaasd dat we met z'n tweeën kwamen, terwijl trouwen zo maar gaat.”

Het gesprek loopt op z'n eind. Na bijna twee-en-een-half uur zijn we allebei moe. Greet zet de kopjes en het bord op het blad, schuift de stoel al wat naar achteren. Dan valt toch nog het woord „God”.

„Of een Godess,” zegt ze, „die zie ik als iemand die de nieuwe samenleving al ziet, ook aan ons heeft beloofd. Maar we hebben daar wel een eigen verantwoordelijkheid voor.”

„De Hemel? Daar denk ik niet zoveel aan. Er komt een nieuwe aarde, maar die strooit God niet over ons uit. Soms ervaar ik die als iets dat er al is, stukjes ervan, dan zie ik kleine dingen waarvan ik denk, zó zal het worden!

EEN BEROEP OP DE RECHTEN VAN DE MENS

In onze voorgaande artikelen zijn we steeds uitgegaan van een opvatting van ethiek als nadenken over verantwoordelijk handelen. Ook burgerlijke ongehoorzaamheid mag en kan men ethisch omschrijven als een gestalte, misschien wel de meest volgroeiende gestalte van verantwoordelijk handelen. In een democratie is het principiële ja tot de staat immers pas waardevol en zinvol, als de mogelijkheid van het incidentele nee niet is uitgesloten. De blijvende medeverantwoordelijkheid van de burger met de beroepspolitici komt hierin tot uitdrukking.

„Burgerlijke ongehoorzaamheid is een openbare, gewetensvolle, geweldloze daad van wetsovertreding, meestal verricht met de bedoeling om een verandering teweeg te brengen in de politiek en/of de wetten van de regering.” Deze definitie geeft de Amerikaanse hoogleraar in de filosofie John Rawls in zijn wereldbekend geworden boek over de „theorie der rechtvaardigheid” (1972), waarin hij een heel hoofdstuk wijdt aan burgerlijke ongehoorzaamheid.

Hannes de Graaf

De ethische rechtvaardiging van burgerlijke ongehoorzaamheid als een gestalte van verantwoordelijk handelen is geen blanco volmacht voor iedere denkbare vorm van actie. Verantwoordelijk handelen vooronderstelt ook hier, dat men bereid is motieven en doeleinden niet alleen uit te leggen, maar ook blijvend kritisch te bezien (King sprak van een proces van „purification”). Eveneens wordt voorondersteld, dat men zich vóór, tijdens en na de actie rekenschap geeft van de direkte en indirecte gevolgen in een voortdurende afweging. Gandhi laste eens een hele campagne af, toen in een incidenteel geval aktievoerders overgingen tot tegengeweld tegen het brute optreden van de „ordehandhavers”.

Burgerlijke ongehoorzaamheid beroept zich voor de overtreding van bepaalde wetten of voor het zich niet onderwerpen aan een meerderheidsbesluit op hoger gezag dan dat van de wetten of van het meerderheidsbesluit. Maar dat hogere gezag moet dan ook de stijl van het verzet bepalen.

Wat is dat hogere gezag?

„Men kan de vraag stellen: „hoe kun je propagieren om sommige wetten te overtreden en andere te gehoorzamen?” Het antwoord ligt in het feit, dat er twee soorten wetten zijn, rechtvaardige en onrechtvaardige. Ik zal de eerste zijn om te pleiten voor het gehoorzamen aan rechtvaardige wetten. Men heeft niet alleen een wettelijke, maar ook een morele verantwoordelijkheid om aan rechtvaardige wetten te gehoorzamen. Omgekeerd, heeft men een morele verant-

woordelijkheid om ongehoorzaam te zijn ten aanzien van onrechtvaardige wetten. Ik zou met Augustinus willen zeggen: „een onrechtvaardige wet is helemaal geen wet.” Dit schreef Martin Luther King in zijn bekende brief uit de gevangenis in Birmingham, „Waarom wij niet kunnen wachten”, p. 82. Met het noemen van Augustinus grijpt hij hier terug op de traditie van het zogenaamde natuurrecht, dat aan ieder redelijk mens een maatstaf in de hand geeft ter beoordeling van wetten en de toepassing van wetten op hun rechtvaardigheid, respectievelijk onrechtvaardigheid.

Voor de apostelen (Handelingen 5) was het nog eenvoudiger. Zij konden tegenover de autoriteiten van de joodse raad een beroep doen op het ook door deze met hen gedeelde Godsgeloof: Men moet God meer gehoorzaam zijn dan mensen.

In onze pluralistische samenleving kan men zich niet meer op een door regering en burgers gedeeld gemeenschappelijk Godsgeloof of redelijk inzicht in het met een natuurrecht gegeven onderscheid tussen rechtvaardig en onrechtvaardig beroepen. Wat wel kan is een vraag om erkenning van gewetensbezwaren. En gewetensbezwaren kunnen zijn ingegeven door religieuze of redelijke overtuiging.

Maar burgerlijke ongehoorzaamheid is iets anders als het kenbaar maken van een gewetensbezwaar, al kan dit natuurlijk in de motivatie meespelen. Burgerlijke on-

Hannes de Graaf vervolgt zijn in januari begonnen serie over de verhouding tussen ethiek, pacifisme en politiek. De redactie heeft hem gevraagd in te gaan op de vraag wat de ethische fundering is van burgerlijke ongehoorzaamheid. Uitgaande van deze vraag komt De Graaf tot de gedachte van verantwoordelijke ongehoorzaamheid.

Hannes de Graaf was twintig jaar voorzitter van Kerk en Vrede, en eveneens ongeveer twintig jaar hoogleraar in de ethiek te Utrecht.

gehoorzaamheid is een moreel-politieke activiteit, men wenst een verandering teweeg te brengen in wetgeving, toepassing van wetten en/of uitvoering van meerderheidsbesluiten.

Maar waarop beroept men zich dan in een pluralistische democratische rechtsstaat? Wat kan men nog aannemen als een voor allen geldige norm, waaraan rechtvaardigheid en onrechtvaardigheid van wetten en besluiten behoren te worden getoetst? Ik denk, dat we hier een voor ieder verstaanbaar beroep kunnen doen in onze tijd op *de rechten van de mens*. Die vindt men terug in vrijwel alle grondwetten van democratische staten, soms met zoveel woorden, soms meer naar de strekking dan naar de formulering. In dezelfde brief, die we hierboven aanhaalden blijkt Luther King ook in deze richting te redeneren: „Elke wet, die de menselijke persoon omhoog heft, is rechtvaardig. Elke wet, die de menselijke persoon naar beneden duwt is onrechtvaardig. Alle rassenscheidingsinstellingen zijn onrechtvaardig, omdat rassenscheiding de ziel misvormt en de persoon beschadigt.”

Zo kan burgerlijke ongehoorzaamheid ook geboden zijn ten aanzien van het voortgaan op de weg van de atoombewapening. Men moet dan zo overtuigend mogelijk aantonen, waarom, hoe en op welke punten atoombewapening, het gebruik en bezit van deze wapenen in strijd komt met de fundamentele rechten van de mens. De Nederlandse afdeling van

„Wij kiezen voor de middelen van aktieve geweldloosheid, omdat ons doel een maatschappij is, die met zichzelf in vrede verkeert”

(Martin Luther King in zijn toespraak bij de ontvangst van de Nobelprijs in 1964).

de internationale Liga voor de rechten van de mens heeft hieraan een jaar geleden een conferentie gewijd.

Dit beroep op de rechten van de mens is geen beroep op het subjectieve geweten, welks normen men niet aan anderen kan opleggen, geen utopisch ideaal of vrome wens, maar een confrontatie van de gangbare veiligheidspolitiek met de grondrechten op leven en overleven, op vrijheid van vrees en medezeggenschap in zaken van leven en dood. Het gaat hier om grondrechten, die wezenlijker zijn voor het zijn en welzijn van de democratische rechtstaat dan de eerbied voor een met smalle marge genomen meerderheidsbesluit. Zelfs voor kleine, maar zeker voor grote minderheden is iedere regering in een democratische rechtstaat verantwoordelijk.

Geweldloos dwingen tot luisteren

In 1956 verzamelde Albert Bigelow 27.000 handtekeningen onder een petitie aan de Amerikaanse regering om proeven met atoomwapenen te beëindigen. De Amerikaanse president wilde hem niet ontvangen. Ook de secretaris van de president, die meestal dergelijke zaken behartigt weigerde na herhaaldelijke verzoeken de petitie in ontvangst te nemen: „geef ze maar aan de politiemann aan de poort”. Bigelow ging toen over tot een daad van burgerlijke ongehoorzaamheid, hij voer met zijn boot in de vanwege de atoombomproeven verboden zone. Over zijn ervaringen met de arrogante regering schrijft hij: „Het komt mij verschrikkelijk voor, dat Amerikanen niet meer kunnen spreken met of ontvangen worden door hun regering. Is de regering hun meester geworden, niet meer hun dienaar? Kan zij niet luisteren naar redelijke pleidooien?... deze ervaring heeft mij in de overtuiging gesterkt, dat zonder geweldloze directe actie de gewone burger de macht mist om door zijn regering gehoord en gezien te worden.”

M. L. King beleefde iets soortgelijks. De burgemeester van Montgomery weigerde bij herhaling hem te spreken totdat de busboycot zoveel nationale publiciteit had gekregen en de busbedrijven zoveel

schade hadden ondervonden, dat de blanke eigenaars druk uitoefenden om de geëiste veranderingen door te voeren.

De arrogantie van bestuurders en comfortabele politieke meerderheden is niet zelden de voornaamste oorzaak, dat de weg van burgerlijke ongehoorzaamheid wordt ingeslagen door stelselmatig geëerde minderheden. Het is dan de geweldloze burgerlijke ongehoorzaamheid, die de verstopte communicatiekanalen weer opent, de democratie weer herstelt in plaats van haar te bedreigen, zoals men vaak roept.

Een veel gehoorde tegenwerping tegen de gedachte en praktijk van burgerlijke ongehoorzaamheid luidt „stel je voor dat iedereen maar voor zichzelf of voor eigen groep gaat uitmaken welke wetten en politieke meerderheidsbesluiten men wel of niet zal gehoorzamen”. Inderdaad geeft wie burgerlijke ongehoorzaamheid bepleit in beginsel ook aan anderen dit recht. Dat is de konsekwentie van een algemeen aanvaard generalisatiebeginsel in de ethiek. Maar datzelfde generalisatiebeginsel eist dan ook, dat aan dezelfde ethische voorwaarden wordt voldaan. Dus: openbaarheid, ethische rekenschap aangaande het hoger gezag waarop men zich beroept; we preciseerden dit als een beroep op de rechten van de mens, konsekwente geweldloosheid, aanvaarding van de konsekwenties van strafvervolg na arrestatie, kortom verantwoordelijk handelen.

Indien aan deze voorwaarden niet wordt voldaan, kan men in ethische zin niet van burgerlijke ongehoorzaamheid spreken. Dan gaat het om fraude, wetsonduiking, bedreiging met geweld tegen personen, gewelddadig militant gedrag, gewapend oproer of volstrekte verwerping van de democratische rechtsorde. Deze zaken komen allemaal voor, gevoed door keihard groepsgeisme of door frustraties van stelselmatig miskende minderheden. Inderdaad wijken ze af van de gehoorzame burgerlijkheid. Maar daarmee zijn ze nog niet gelijk te stellen met de ethisch gedisciplineerde burgerlijke ongehoorzaamheid, die ook breekt met gehoorzame burgerlijkheid, op een heel andere wijze en zich niet buiten, maar binnen de democratische rechtsorde stellend. Heel bewust.

PROTESTSCHUW...

Eerbiedwaardige kerkelijke kolleges en ambtsdragers in het Zeeuwse lieten zich zien en horen bij protesten tegen de regeringsplannen om de Koninklijke Maatschappij de Schelde al te drasties bij de bezuinigingsmaatregelen te betrekken.

Erg gelukkig zijn velen in onze kerken niet als vragen over conversie richting De Schelde worden gesteld.

Demonstreerderig (immers uiting van protest tegen...) zijn Zeeuwen niet, al moet gezegd worden, dat er heel wat wetsovertreding aan te pas kwam, toen er ooit eens sprake was van verhoging van veertarieven (blokkades van wegen, optochten naar Den Haag).

Een aantal keren liepen vele, vooral vanuit de kerken afkomstige, vrouwen mee in de te Middelburg gehouden (en te houden) tochten van de Dwaze Moeders.

Ook worden (op)tochten en demonstraties tegen kernbommen en kernenergie langzamerhand meer geaksepteerd (als het maar ordelijk gebeurt). Harrisburg was voor de Provinciale Hervormde Jeugdraad Zeeland, waar ik als funktionaris werk, aanleiding tot een actieve opstelling tegen kernenergie te komen. „Harrisburg is overal”. We deelden pamfletten uit bij de demonstratie naar de kerncentrale te Borssele en werden lid van het Energie Komitee Zeeland (vanuit onze beleidsvisie „Hoop en Toekomst” voor jongeren).

Ik raakte persoonlijk betrokken bij de organisatie en uitvoering van de BAN actie in maart 1980. De kerncentrale werd geblokkeerd door een 250 mensen, waarvan een 40-tal Zeeuwen. (Hieruit zou later de actiegroep Stop Borssele ontstaan).

(Anonieme) woedende brieven, (anonieme) telefoniese dreigementen, pogingen om een subsidiestop voor de Jeugdraad op gang te brengen, behoren tot het verleden, maar nog steeds zijn er kerkleden en kerkeraden die koude rillingen krijgen als ze eraan denken dat ik zou moeten werken met hun jongeren en in een aantal gemeenten mag ik daarom dan ook geen jeugddiensten leiden en doet vrijwilligerskader niet mee aan jeugdraadsactiviteiten. Er zijn mensen, die wegblijven als ik in hun diensten voorga. Ik beschouw het als een onnut protest, omdat ze het gesprek uit de weg gaan. Aan de demonstratie „Harrisburg is overal” (in de 40-dagen tijd) deed ik mee met de leus „Wil er dan niemand met mij waken?” die nogal wat agressie bij jongeren uit Borssele wekte: „Ga toch slapen!” Gods water liet men wel vaker over Gods akker stromen en onlangs riep een gemeenteraadslid ergens in Zeeland nog uit dat werkeloosheid een straf van God is.

Er is een andere GOD, geloof ik, (waaraan ik nog lang gehoorzaam hoop te zijn).

„Wil men spreken van ongehoorzaamheid in burgerlijke zin, dan moet zij oprecht zijn, beheerst, nooit oneerbiedig of uitdagend; zij moet gebaseerd zijn op een weldoordacht beginsel, niet grillig en bovenal niet ingegeven zijn door kwaadwilligheid of haat.”

Gandhi

Fred Bergwerff

KERK EN POLITIEK MOETEN NIET ZO ZENUWACHTIG DOEN

Wanneer de heersende rechtsorde vrede en recht in gevaar brengt, is burgerlijke ongehoorzaamheid de enige geweldloze mogelijkheid om daarin verandering te brengen. Daarom zouden kerk en politiek daar niet zo zenuwachtig over moeten doen, want ze krijgen door burgerlijke ongehoorzaamheid de gelegenheid het rechtsgehalte van de democratie, dat hun volgens eigen zeggen ter harte gaat, hoog te houden. Een overheid, die met burgerlijke ongehoorzaamheid te maken heeft, krijgt vermoedelijk meer dan ze verdient: geen mensen die met geweld of straatterror (zoals de Sturm Abteilung (SA) in de dertiger jaren) hun eigen recht of hun eigen belang pogen door te drijven, maar een grote groep die de rechtsorde toetst op haar betekenis voor recht en vrede met opoffering van hun eigen recht en eigen belang. Toch is men in allerlei kring vreselijk benauwd voor het doorbreken van de tovercirkel-gehoorzaamheid die mensen tot robots heeft gemaakt, omdat we zo prijsgegeven zouden kunnen worden aan de „willekeur van het geweten” en omdat op die manier het gezag ondermijnd en de vrije westerse samenleving in gevaar gebracht zou kunnen worden. Ik wil op die misverstanden ingaan.

Wessel Verdonk

Burgerlijke ongehoorzaamheid en geweten

De verwarring over het geweten wordt duidelijk uit de reactie op verschillende voorbeelden die zich in de praktijk voordoen: er is iemand die op principiële gronden dienstweigert en bovendien van de wettelijke mogelijkheden om via vervangende dienstplicht er onderuit te komen geen gebruik maakt; of er is iemand die weigert defensiebelasting te betalen; of er is iemand die weigert een deel van de BTW van zijn energierekening te voldoen. De reactie is dan; dat vinden we heel mooi; we hebben zulke mensen heel erg hoog. We zullen proberen wettelijke maatregelen tot stand te brengen, waarbij deze bezwaren erkend worden al is dat een lange en moeilijke weg. Want: waar is de grens? Iedereen kan zich wel op zijn geweten beroepen. Straks weigeren humanisten hun belasting af te dragen omdat een deel ervan terecht komt bij het christelijk onderwijs dat ze met goed geweten niet kunnen verdragen. En dan antwoorden de christenen met een weigering, omdat een deel van hun geld besteed wordt aan humanistische geestelijke verzorging, terwijl dat toch maar een kleine organisatie van nog geen twintigduizend leden is.

Daarop moeten twee antwoorden gegeven worden.

1. Het zal ieder opvallen dat in de voorbeelden een verschuiving plaatsvindt: dienstweigeren op grond van het geweten is mogelijk, maar de totaalweigering is buiten en tegen de wet. Defen-

siebelasting weigeren wordt zeker wanneer het om het symbolische bedrag f 5,72 gaat steeds makkelijker, omdat het eenvoudig niet loont dat bedrag met veel geweld te komen halen. Het gaat dus niet om de erkenning van een persoonlijk gewetensbezwaar, maar om een aanklacht tegen een rechtsorde die recht en vrede in gevaar brengt. Deze mensen willen niet dat door een eventuele erkenning hun klacht verstomt. Ook al strijden ze als enkeling, ze willen niet via een individualistische aanpak worden uitgeschakeld. Ze zijn op deze manier de ideale uitvoerders van Rom. 13, waar Paulus van de gehoorzaamheid aan de overheid een gewetenszaak maakt; in zijn visie kan die gehoorzaamheid niet tot stand komen door het geweten uit te schakelen, maar alleen op grond van het geweten. In Paulus' oog is de overheid ervoor de goeden te belonen en de kwaden te straffen; haar doelstelling is recht en niet tolerantie of neutraliteit ten opzichte van onrecht.

2. Het belangrijkste punt is dus niet een zuiver geweten; ook degene, die als enkeling op een zeer persoonlijke wijze een daad van burgerlijke ongehoorzaamheid stelt, zet zich volledig in voor een (internationale) rechtsorde waarin recht en vrede op een betere manier vorm krijgen dan in de bestaande politiek het geval is. Het eigenaardige van burgerlijke ongehoorzaamheid is dan ook niet het beroep op het geweten, maar het feit dat men het geweten *toetsbaar* maakt. Daarom is burgerlijke ongehoorzaamheid openlijk; men probeert niet stiekem voor toetsende instanties weg te vluchten. Burgerlijke ongehoorzaamheid is opzettelijk, want men wil de toetsing onvermijdelijk maken; gericht en weldoordacht, want de daad moet de toetsing

Wessel Verdonk gaat in op de vragen rondom de staat en de rechtsorde. Er wordt vaak beweerd dat burgerlijke ongehoorzaamheid gezagsondermijning is. Aan hem werd daarom de stelling voorgelegd, dat burgerlijke ongehoorzaamheid NIET als doel heeft de verwerping van het bestaande gezag en van de regerende overheid.

Wessel Verdonk is hoogleraar in de ethiek aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn inaugurele rede in 1981 droeg als titel: „Burgerlijke ongehoorzaamheid, een andere benadering van de verhouding kerk-staat”.

kunnen doorstaan; en bovenal: gewelddoos, want uit geweld wordt zelden (of beter: nooit) recht en vrede geboren. Deze criteria van burgerlijke ongehoorzaamheid objectiveren als het ware het geweten, door de daad controleerbaar te maken en door mogelijkheden tot een waarachtige beoordeling te scheppen. Het geweten is in burgerlijke ongehoorzaamheid niet een laatste redmiddel om jezelf veilig te stellen tegenover het oordeel van anderen, maar het is de maatstaf om te voorkomen dat middelen en methoden gebruikt worden die niet deugen. Het is buitengewoon ernstig, dat de rechterlijke macht deze toetsing vaak op zeer formele gronden ontwijkt; dat overheid en parlement in de nederlandse samenleving uit angst vaak weinig creatief zijn in dit opzicht.

Burgerlijke ongehoorzaamheid en gezagsondermijning

De verwarring over de betekenis van het

gezag in de maatschappij is net zo duidelijk als die over de plaats van het geweten. Men heeft er alleen maar eerbied voor dat er mensen zijn die met alle kracht vechten tegen de verschrikking van de kernbewapening en men deelt dat standpunt „natuurlijk” ook. Maar op een gegeven moment valt er een beslissing binnen het parlement, dat op democratische wijze verkozen is en nu hoort de minderheid zich te schikken in het meerderheidsstandpunt. Als dat immers niet gebeurt, is het met de democratie gedaan. Het land wordt dan onregeerbaar of er vindt een escalatie van geweld plaats, want wie zich niet houdt aan de democratische spelregels sticht wantrouwen en ondermijnt daarmee het gezag. Hij dwingt tot geweld omdat hij de vrijheid van keuze van de meerderheid niet respecteert. Daarom zullen acties van burgerlijke ongehoorzaamheid ook altijd uit de hand lopen, menen die mensen die „er best sympathiek tegenover staan”, maar in elk geval niet meedoen. En als treffend voorbeeld verwijzen ze naar de krakers.

Ook hierover twee opmerkingen:

1. Ieder zal erkennen, dat een beslissing niet juist, waar of goed is, omdat een meerderheid erachter staat. Het Viëtnambeleid van verschillende presidenten van de USA werd niet noodzakelijk juist en zeker niet goed, op grond van het feit dat ze door de meerderheid verkozen waren en op de steun van de meerderheid van de volksvertegenwoordigers konden rekenen. Daarom heeft de democratie voor iedereen grenzen. Bij de bepaling van deze grenzen speelt in de persoonlijke sfeer het geweten een grote rol. Dat betekent echter niet, dat nu de oncontroleerbare daad van de enkeling komt te staan tegenover de zakelijke beslissing van een instituut. Of dat een subjectief en uiterst beperkt oordeel dat alleen door eigenbelang kan zijn ingegeven, staat tegenover het inzicht van een overheid die het algemeen belang zou dienen, omdat ze over meer informatie beschikt. Niet het instituut waarvan hij deel is, noch de plaats die iemand al dan niet gekozen bekleedt, is bepalend voor de juistheid, de waarheid of de goedheid van zijn daden en inzichten. Reagan weet niet méér af van economie en van recht omdat hij gekozen president is. Dit voorbeeld is met vele te vermeerderen. Maar zelfs al zou Reagan een deskundige geworden zijn dan staat tegenover zijn deskundigheid die van anderen, die tot heel andere beslissingen zouden voeren. Alleen vanwege zijn macht en dus vanwege talloze manipulaties die hij kan volvoeren, kan een politicus zijn inzicht zwaarder laten wegen dan dat van een ander. Daar hoeft de feitelijke juistheid van zijn inzicht helemaal geen rol in te

spelen. In het ergste geval staat dus de persoonlijke mening van iemand die de macht heeft haar door te zetten tegenover de persoonlijke mening van een machteloze.

2. Macht en gezag moeten nooit met elkaar verward worden. Een machthebber kan zich gezag verwerven; maar dat is niet afhankelijk van de plaats die hij heeft, van zijn positie, maar van de wijze waarop hij zijn positie gebruikt. Dient hij daarmee de uitbouw van een rechtsorde door recht en vrede tot ontplooiing te brengen, dan neemt zijn gezag toe; handelt hij tegen recht en vrede in, dan moet hij voortdurend meer macht ontplooiën en neemt alleen het geweld toe. (Voorbeeld: Mevr. Gandhi in India). *Burgerlijke ongehoorzaamheid brengt aan het licht dat machtsmisbruik geen gezag heeft.* Ze ondermijnt het gezag niet, maar geeft politici de kans gezag te krijgen, op grond van de juistheid, de waarheid en het rechtsgehalte van hun beleid. In burgerlijke ongehoorzaamheid wordt het oordeel over het misbruik van macht niet op willekeurige gronden gemaakt die niet mee kunnen worden besproken of getoetst, maar dit oordeel wordt juist *toetsbaar en meetbaar* gemaakt door het rechtsgehalte van het handelen van de politiek aan de orde te stellen. Daarom worden wapens gemeen aan het oorlogsrecht en maakt het geen indruk dat een aantal elementen van dit internationale recht door de nederlandse regering niet erkend worden. Het is buitengewoon ernstig, wanneer de rechterlijke macht een dergelijke toetsing zou ontlopen en wanneer politici, wanneer overheid en parlement aan dit proces niet actief deelnemen.

De vrije westerse samenleving in gevaar?

Het zal nu duidelijk zijn, dat burgerlijke ongehoorzaamheid alleen *gewetensvol* in praktijk kan worden gebracht. Er dient een werkelijk volstrekte toewijding te zijn voor het rechtsgehalte van de samenleving. Daarom legt men zich niet neer en berust men niet in wat macht wil afdwingen. Macht imponeert niet! Dat wordt duidelijk gemaakt met inzet van eigen recht en eigen belang, van eigen veiligheid en rust. En natuurlijk gebeurt dat geweldloos, want het gaat om vrede. Regering en parlement kunnen daarop niet antwoorden met allerlei sprookjes en mythen. De roep om recht en vrede kan niet beantwoord worden met de mythe dat de russen alleen wijken voor onderhandelingen „uit de positie van kracht”, voor een gebalde vuist. De voorbeelden die daarvoor worden gebruikt (Berlijn, Cuba) missen – zeker nu we er meer van aan de weet komen – iedere overtuig-

gingskracht. Zo'n verhaal stelt niet alleen de vrijheid van de westerse samenleving, maar de hele wereld bloot aan geweldige risico's, omdat het het morele inzicht van miljoenen mensen in verwarring brengt en hun rechtsbewustzijn, hun leven en hun toekomst op spel zet. Daarom kan een dergelijke vastgeroeste diplomatie ook niet de basis vormen van besluiten die de toekomst van de mensheid raken. Dat wordt via burgerlijke ongehoorzaamheid duidelijk gemaakt. Daar wordt (massaal) gezegd: zo kan het niet langer!

Daarmee wordt het land niet onregeerbaar gemaakt, maar er wordt een eind gemaakt aan willekeur in het regeren doordat een mogelijkheid geopend wordt recht te scheppen. Politici, zeker van christelijke huize, zouden blij moeten zijn met een volk dat zich daarvoor geven wil.

TEGEN DE KETTERIJ DER STRAALJAGERS

Laten de vogels protesteren tegen de branding tegen het schuim tegen de vliegende vissen

laten de vogels protesteren tegen de opgezette vogels tegen de vogelschemering

laten de vogels protesteren geen voedsel meer zoeken, geen nesten meer bouwen zodat het geen lente meer wordt

laten de vogels niet meer drinken uit de liederenfontein die ze aan hun snavels zetten

laten de vogels zich verschuilen in de nesten van het donker laten ze zweetdruppels worden in de oksels van de nacht

laten de vogels gandhibeesten monniken van assisi zijn en laten de mensen zich bekeren met hun woorden slaan van woede dat de vogels niet meer broeden met hun hart slaan van verdriet dat de hemel stroomgebied van de diepzee is geworden

laten de mensen protesteren met hun armen vol met veren en een brok zon in hun keel.

Guillaume van der Graft
Uit „Vogels en Vissen”

MEN MOET GOD MEER GEHOORZAMEN DAN DE MENSEN

De bijbel houdt van grenzen. Op vele plaatsen in de bijbel worden grenzen aangegeven. De sabbath geeft een grens aan van het werken. Zes dagen mag je werken, de zevende dag niet. Daar wordt een grens gesteld. Bij de oogst is er ook een grens, men mag niet alles oogsten, men moet een rand laten staan voor de armen. Verder is in Israël de macht van de koning begrensd, hij staat onder kritiek van de profeten. Bovendien mocht de koning van Israël niet meerdere vrouwen hebben, geen wagens en paarden, (de moderne strijdmiddelen in die tijd) en mocht hij geen zilver en goud bezitten. Dit alles was uniek in die tijd, in de Israël omringende landen was de macht van de koning bijna onbegrensd. De bijbel kent dus veel grenzen. Maar zijn er ook grenzen aan de gehoorzaamheid? Op een aantal plaatsen in de bijbel blijken er inderdaad grenzen aan de gehoorzaamheid te zijn.

Frits Rosingh

„Beslist zelf, of het recht is voor God, meer aan u dan aan God gehoor te geven!” De eerste keer werpen Petrus en Johannes dat als een persoonlijke uitdaging op de tafel van de Hoge Raad in Jeruzalem vlak voor het eind van de zitting, als een soort doordenkertje om mee naar huis te nemen. Maar bij hun tweede verhoor plaatsen ze het voorop als een onontkoombaar uitgangspunt: „Men moet God meer gehoorzamen dan de mensen.” (Hand. 4 : 19 en 5 : 29). Tegenover het hoogste gezagsorgaan van hun maatschappij trekken ze hiermee een duidelijke grens voor de gehoorzaamheid. Wie de opgestane Heer als leidsman heeft, kan zich niet onderwerpen aan een absoluut gezag. Daarmee was ook het afleggen van de romeinse krijgseid (sacramentum) voor de eerste christenen een onmogelijkheid. In voorkomende gevallen weigerden ze dienst, maar omdat het Romeinse Rijk geen algemene dienstplicht kende, was het hoogstens een enkeling die hiermee te maken kreeg. Als de aanspraken van de overheid begrensd worden door wat God van ons verwacht, dan rijst de vraag: Wie is God, en wat verwacht Hij van ons?

De schepping telt mee

Is God niet in de eerste plaats onze schepper? Het beheer van de aarde heeft Hij aan ons toevertrouwd (Gen. 2 : 15; Ps. 115 : 16). Ook in oorlogstijd behoudt de schepping zekere rechten. Onder de oorlogswetten in Deuteronomium vinden we de treffende regel: „Wanneer gij gedurende langere tijd een stad beleumheen niet vernietigen...” (Dt. 20 : 19, 20). Hout nodig voor storm-

rammen en fortificaties moet desnoods van elders komen; in elk geval mogen de vruchtbomen daarvoor niet gekapt worden. „Bomen zijn toch geen mensen, dat je daartegen zou strijden?”, roept de tekst verontwaardigd uit. Welk modern wapen voldoet nog aan dit criterium, de vruchtbomen te ontzien, zodat leven op het land ook na de oorlog en voor komende generaties mogelijk blijft? De bedoeling van deze wet is duidelijk: door de manier waarop wij menen onze conflicten te moeten oplossen mogen we de schepping niet vernietigen. Om het met de oude indianen te zeggen. „Je kunt ons toch de aarde niet afpakken, die is toch van God?”

Geavanceerde wapens

Niet alleen ten opzichte van de schepping, ook wat legeruitrusting betreft, neemt het Oude Testament een duidelijke grens in acht: Het modernste en meest dodelijke wapen uit die tijd, de door snelle paarden getrokken en met boogschutters bemande gepantserde strijdswagen, was voor Israël taboe. Hoewel hij moet optornen tegen volken die dit geduchte wapen bezaten, doet Jozua het zonder (Joz. 17 : 16-18). Op uitdrukkelijk bevel van God verbrandt hij buitgemaakte strijdagens en snijdt de pezen van de paarden door (Joz. 11 : 6-9). David doet hetzelfde (2 Sam. 8 : 4). Voor de psalmdichter is het een kwestie van vertrouwen: „Dezen beroemen zich op wagens, en genen op paarden, maar wij roemen in de naam van de Heer onze God.” (Ps. 20 : 8, vgl. Ps. 46 : 10, 11). Het een sluit het ander uit. Absalom begint zijn opstand tegen David met het aanschaffen van een wagen en paarden (2 Sam. 15 : 11). Salomo zal later op die lijn verder gaan. De profeet Micha noemt dat het begin van Zion's zonde (Micha 1 : 13). Jesaja wijst paarden en strijdwa-

Burgerlijke ongehoorzaamheid wordt in discussies vaak afgewezen met een verwijzing naar de bijbel. Met name Romeinen 13 wordt vaak genoemd als tekst waaruit zou blijken dat gehoorzaamheid aan de overheid geboden is.

Dat volstrekte gehoorzaamheid helemaal niet bijbels is, was de strekking van een lezing die Ds. Frits Rosingh 26 februari hield tijdens een bijeenkomst van de Charismatische Beweging in Utrecht. De bijbel stelt grenzen aan de gehoorzaamheid was zijn stelling. Hij werkte deze stelling verder uit.

gens samen met afgoden en het grootkapitaal – toen ook al – aan als oorzaak van Israëls ondergang (Jes. 2 : 7-9). Micha's bekende profetie over het vreedrijk culmineert in het teniet doen van paarden, strijdagens, steden, vestingen, toverijen, waarzeggers en afgoden in deze volgorde (Micha 5 : 9-14). Zolang het volk van God trouw is aan het verbond, onthoudt het zich van het meest geavanceerde wapentuig uit die tijd. En het staat daarmee temidden van de andere volken eromheen volstrekt alleen. *Een eenzijdige nulloptie.*

Als wij in onze tijd in dit opzicht tot het peil van het Oude Testament zouden opklimmen, zou er al veel gewonnen zijn.

Perez Uzza

Op het hoogtepunt van Israëls geschiedenis krijgt het volk een gevoelige les. Na lange jaren van voorbereiding is David tot koning gekroond, hij heeft Jeruzalem, de nieuwe hoofdstad, veroverd en de Filistijnen beslissend verslagen. Dan besluit hij de ark Gods, teken van het verbond en van Gods aanwezigheid, over te brengen naar Jeruzalem. Dansend en zingend in een lange optocht gaat het in triomf naar de vredesstad met de ark bovenop een splinternieuwe ossewagen. Dan gebeurt het ongeluk: de ossen glijden uit, de ark kantelt, Uzza, die ernaast loopt, steekt zijn hand uit om hem tegen te houden en valt dood op de grond. (2 Sam. 6 : 1-8). Hevig geschrokken noemt David de plek: „Perez Uzza”, hier kwam Uzza om, en de hele onderneming wordt – voorlopig – afgelast. Wat was Uzza's fout? Hij wilde voorkomen, dat de ark Gods in de modder tuimelde; hij verdedigde God. Dat kan in Israël niet. Wat verbeeld je je wel? Wie ben jij, dat je meent de heilige God te moeten verdedigen? Hij is niet als de

afgoden die vastgespijkerd moeten worden, anders rollen ze om. Zou Hij zich in de wereld die hij schiep niet kunnen redden? Zou Hij daar iemand van ons bij nodig hebben? Als het Hem goed dunkt te vallen, dan kun je Hem maar beter laten gaan. Als deze les dieper doorgedrongen was in de christenheid, zouden de kruistochten niet met zo'n succes hun masker hebben kunnen dragen. Voor de vrije handel van Venetië en de financiële macht van Rome kun je vechten, maar niet voor het kruis. . .

Voor de economische belangen van West Europa en Amerika kon je oorlogvoeren (of het nu nog kan, daar ben ik met de ABC wapens niet zo zeker meer van), maar voor de vrijheid of voor de vrede kan dat evenmin als Uzza God kon verdedigen.

Het Noachitisch verbond

Het tegenbeeld van Uzza in het nieuwe testament is Petrus, die in de hof van Getsemane zijn zwaard trekt om Jezus te

blijkt de volharding en het geloof der heiligen" (= christenen) (Openbaring 13 : 10), namelijk uit hun burgerlijke ongehoorzaamheid, uit hun weigering zich mee te laten sleuren in de zuigende draaikolk van het geweld. De ziener heeft het in dat hoofdstuk over het beest uit de zee, dat de hele wereld in zijn ban houdt, en grote woorden en godslasteringen spreekt. (Openb. 13 : 1-10). Naar alle waarschijnlijkheid heeft hij het romeinse imperium voor ogen gehad; maar daarachter duiken voor ons de contouren van de Navo op. Zijn het geen grote woorden en is het geen godslastering om vast te houden aan de „free first strike capability” (het recht als eerste atoomwapens te gebruiken)?

Romeinen 13

In het nieuwe testament staat de houding tegenover de overheid onder de spanning tussen Romeinen 13 en Openbaring 13, de spanning tussen loyaliteit en non-coöperatie. Hetzelfde romeinse rijk, dat

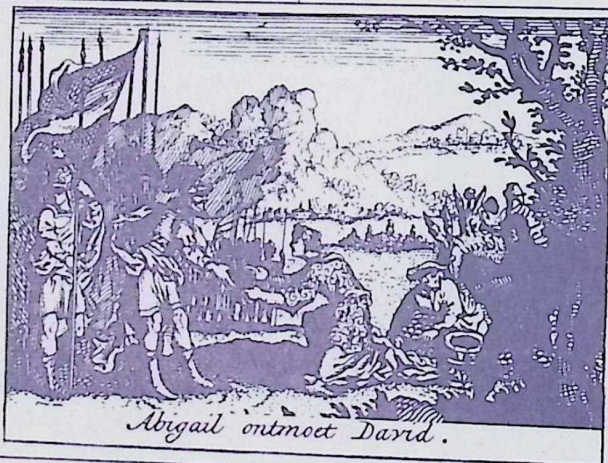
ringd is door de agapè-liefde. Daar begint het voorafgaande mee (Rom. 12 : 9-21), in aansporingen die aan de bergrede doen denken werkt Paulus uit wat hij met liefde bedoelt en hij vat het samen in zijn meesterlijke slotzin: „Overwin het kwade door het goede.” Dan komt de overheid in het geding, afgesloten door: „Betaalt aan allen het verschuldigde, belasting aan wie belasting. . . eerbetoon aan wie eer toekomt.” (Rom. 13 : 7). Direct daarop grijpt Paulus op de liefde terug: „Zijt niemand iets schuldig dan elkaar lief te hebben. . .” (Rom. 13 : 8). En die liefde krijgt een zichtbaar watermerk: „Zij doet de naaste geen kwaad!” (Rom. 13 : 10). Daarmee stoten wij op een duidelijke grens voor onze gehoorzaamheid: *de ander geen onheil aandoen.*

Conclusie

De bijbelse uitgangshouding ten opzichte van de overheid is respect voor het gezag dat van Godswege boven ons gesteld is. Maar zonder spanning is deze houding nooit; omdat een christen als het ware in een driehoeksverhouding leeft tussen zijn maatschappij aan de ene kant, en het koninkrijk Gods aan de andere. Dat koninkrijk is weliswaar niet door mensen geheel te verwerkelijken, maar sinds het in Jezus een aardse gestalte heeft aangenomen, en sinds hij ons zijn Geest achterliet, ligt het als een uitdaging vlak achter de horizon. Het kompas dat ons de weg wijst richt zich naar de liefde zoals Jezus die heeft geleefd. Getuige de bergrede en de barmhartige Samaritaan is de liefde voor Jezus geen verheven, verwijderd doel; zij is vooral het middel, de concrete weg die we mogen gaan.

Waar andere mensen kwalijke gevolgen ondervinden van onze manier van leven, daar stuit de liefde op haar kritische grens. Daar wordt de ongehoorzaamheid wakker. Helaas hebben we met zijn allen die grens reeds lang overschreden. Misschien ongewild, en gedeeltelijk onbewust (wir haben es nicht gewusst) maakt onze wapenwedloop talrijke slachtoffers in de arme landen. Terwijl wij hier in overvloed leven, komen op luttele uren vliegen bij ons vandaan mensen en kinderen van honger en ondervoeding om. Voor de prijs van een enkele straaljager zouden ze voorlopig en ten koste van onze hele defensie-inspanning zouden ze definitief geholpen kunnen worden. Daarom is honger in onze wereld onrecht geworden. Wordt het geen tijd, ons te bekeren van deze boze weg?

Die ommekeer wordt voorbereid en mogelijk gemaakt door daden van creatieve ongehoorzaamheid. Zoals ook Abigail door haar ongehoorzaamheid de hele boerderij van een wisse ondergang redt (1 Sam. 25).

Abigail ontmoet David.

verdedigen. De Heer heeft daar geen waardering voor: „Meent gij, dat ik mijn Vader niet kan aanroepen en Hij zal mij terstond meer dan twaalf legioenen engelen terzijde stellen. . .?”, zegt Hij verontwaardigd. En hij zet alle lichten op rood: „Steek het zwaard opneemt zal door het zwaard vergaan.” (Matt. 26 : 52; Joh. 18 : 11). Geldt dat alleen voor Petrus? Inderdaad is hij volgens de traditie een gewelddadige dood gestorven. Maar Tertullianus verklaart: „Alle latere soldaten heeft de Heer, door Petrus terug te wijzen, ontwapend.” (De Idololatria 19, 3). Het woord van Jezus is een duidelijke toespeling op het Noachitische verbond: „Wie des mensen bloed vergiet, diens bloed zal door de mens vergoten worden, want naar het beeld Gods heeft Hij de mens gemaakt.” (Gen. 9 : 6). Dat pleit voor de algemene strekking van deze waarschuwing. Opdat we hem vooral niet zullen vergeten wordt hij in het laatste bijbelboek nog eens herhaald, met de toevoeging: „Hieruit

in het laatste bijbelboek verschijnt als beest uit de afgrond, draagt in Romeinen 13 het zwaard niet te vergeefs (Rom. 13 : 4) en heet „dienaressen Gods”. Het romeinse leger diende, omdat er in die tijd geen tegenvoeter van vergelijkbare allure bestond, voornamelijk als douane en politie. Oorlog en oorlogsvoorbereiding liggen ver buiten de gezichtskring van Romeinen 13; het gaat hier niet om het militaire, maar om het politiezwaard. F. H. von Meijenfeldt leest dit stuk in het licht van 1 Cor. 7 : 31: „het schema van deze wereld is bezig te verdwijnen.” Romeinen 13 : 1-6 betekent dan zo ongeveer: het staatsleven is een ruïne, op het punt in te storten, maar laten we er geen puinhoop van maken; laten we respect hebben voor Gods tempo in het sloopwerk aan deze voorbijgaande wereld. (Minister en Magister, p. 101). Ook Yoder hoort er een oproep in tot geduld en tot een geweldloze houding jegens een tyrannieke overheid (Politiek van het Kruis, p. 139). Maar het belangrijkste is, dat het hele stuk om-

60 JAAR EN AKTIEVER DAN OOIT

Zoals elk jaar legt ook nu het bestuur van onze vereniging de hoofdlijnen van het beleid aan de algemene ledenvergadering voor. Zo'n zestig leden krijgen de beleidsnota 1983-1984 toegestuurd: zij gaven van tevoren te kennen de stukken voor de bijeenkomst op 23 april te willen ontvangen. Voor anderen, die zich toch ook betrokken weten bij het doen en laten van Kerk en Vrede, vat ik het geheel kort samen.

1983 wordt een belangrijk jaar voor de vredesbeweging. Centraal staat de mogelijke plaatsing van kruisraketten en Pershing II raketten in West-Europa. Kerk en Vrede blijft nauw betrokken bij de IKV-kampagne en bij initiatieven vanuit het Landelijk Overleg Vredesorganisaties (LOVO).

Henk Eisma

De keuze voor geweldloosheid betekent niet alleen het doel, een geweldvrije samenleving, scherp in het oog te houden maar ook de weg. Het gaat om een bepaalde wijze van werken aan veranderingsprocessen.

Ontwikkelingen t.a.v. een drietal aspecten komen heel duidelijk als een uitdaging op ons af:

a. **Sociale verdediging.** Hoe kunnen we nu al werken aan sociale weerbaarheid in de samenleving als voorwaarde voor het opbouwen van een stelsel van sociale verdediging?

b. **Burgerlijke ongehoorzaamheid.** In het actieplan voor 1983 van de vredesbeweging wordt ervoor gepleit om de discussies over betekenis en waarde van acties van burgerlijke ongehoorzaamheid te bevorderen.

c. **Geweldloze konfliktoplossing.** Hoe gaan wij met conflicten om? Zowel binnen de kerken (ICTO-IKV) als daarbuiten?

Met name in het cursus- en vormingswerk willen wij b) en c) centraal stellen.

De **theologische werkgroep** stelt zich ten doel een bijdrage te leveren aan het ontwikkelen van een vredesethiek. Uitwerking van begrippen als hoop, verzoening en gerechtigheid zal plaatsvinden in wisselwerking tussen bezinning en actie. Andere thema's die aandacht krijgen: godseelden en geweld; omgaan met

macht; geestelijke weerbaarheid.

Publikaties vinden hun weg binnen de kerken. Van de brochure „De bijbel is geweldig" verschijnt een geheel herziene herdruk. De theologische werkgroep staat open voor vragen vanuit andere werkgroepen en van leden of groepen leden.

Met het **Vredesburo**-werk richt Kerk en Vrede zich in eerste instantie tot de kerken. Kerken doen afspraken over de wapenpenning; hulp aan hen, die mede daardoor tot gewetensbeslissingen komen, is erg belangrijk. Binnen de Nederlandse Hervormde Kerk wordt, in overleg met het Vredesburo, gewerkt aan een werkplan voor de pastorale zorg aan jongeren in de dienstplichtige leeftijd. Binnen de Gereformeerde Kerken moet met een gesprek hierover een nieuwe start worden gemaakt.

Onze vereniging zal initiatieven van anderen ondersteunen als deze ten doel hebben dat de huidige tewerkstelling wordt omgebouwd tot vredesdienst. De Opleiding Sociale Vredesdienst kan er een begin van zijn. Belangrijkste taak blijft het in stand houden en van informatie voorzien van het landelijke mentorenstelsel. Er zal meer worden gedaan aan publiciteit zodat het Vredesburo meer bekendheid krijgt.

De werkgroep is op zoek naar mensen, met name voor fondswerving, voor publiciteit en voor het werk naar de kerken toe.

De activiteiten voor vredesop-

kerk en vrede

| beweging
voor ontwapening
en
geweldloosheid

berichten uit de vereniging

voeding blijven vooral gericht op gezinnen; daarnaast wordt aandacht gegeven aan catechese en, in mindere mate, aan het onderwijs. Een twintigtal vrijwilligers (ers) ontvangt een training zodat zij kunnen helpen met het begeleiden van gespreksgroepen.

Over enkele maanden komt een nieuw werkboek over vredesopvoeding in het gezin gereed én een gezamenlijke uitgave met het LCGJ: een bespreking van tien bijbelgedeelten over oorlog en vrede.

De **redactie** van „Kerk en Vrede" heeft voor 1983 haar eerste bladplan opgesteld. Thema's die dit jaar aan de orde komen: sociale verdediging; burgerlijke ongehoorzaamheid; geweldloze weerbaarheid; het anti-militarisme programma van de Wereldraad van Kerken; Oost-Europa; Latijns-Amerika; ethiek, pacifisme en politiek. In de colofon op pagina 2 van het blad staan de uitgangspunten van de redactie verwoord. Een ledenwerfkampagne, gedragen door alle leden en abonnees, moet het blad een veel grotere lezerskring bezorgen.

Het **Fonds Latijns-Amerika** richt zich vooral op Midden-Amerika (Romero-herdenking; plaatselijke acties van waken, vasten en gebed) en op wapenexporten naar Latijns-Amerika. Wat dat laatste betreft krijgt een landelijke werkgroep langzaam meer vorm. Tot het voorjaar van 1984 is er stichting voor het FLA beschikbaar. Op de vraag: hoe

daarna verder? vindt op dit ogenblik bezinning plaats. Wat is het belang van een werkgroep als het FLA voor Kerk en Vrede?

Kerk en Vrede blijft de **Beweging Weigering Defensiebelasting** ondersteunen. Maar in welke mate en op welke wijze moet deze relatie worden onderhouden of uitgebouwd? Het bestuur is bezig hierover een nota te schrijven; op een extra ledenvergadering in het najaar wordt deze in bespreking gegeven.

De werkgroep **basis** stimuleert in het komende seizoen plaatselijke en regionale bijeenkomsten.

Wat betreft het **financieel beheer** zal geprobeerd worden voor bepaalde activiteiten van Kerk en Vrede subsidie te krijgen. Uitbreiding van het aantal leden blijft voor de financiële onderbouwing van het werk van groot belang.

Waar het in haar vermogen ligt, zal Kerk en Vrede contacten met **Oost-Europa** tussen vredes- en kerkelijke groepen stimuleren.

Tot zover deze samenvatting.

Kerk en Vrede werd in 1924 opgericht. Volgend jaar bestaat de vereniging 60 jaar. Zij ontwikkelde zich van een „groep godsdienstige voorgangers tegen oorlog en oorlogstoerusting" tot een beweging voor ontwapening en geweldloosheid. Langs lijnen van beleid, waarin het bestuur ook op gepaste wijze aan dit feit aandacht wil schenken.

BURGERLIJKE ONGEHOORZAAMHEID

Henk Eisma

Op het beslissende ogenblik
ik verdom het te zeggen
gaat boven de norm uit
schrijft j. b. charles

Befehl ist Befehl

mensen ordelijk in het spoor
van een dodelijke wetmatigheid

ook nu nog

vrijheid gelijkheid broederschap
een burgerlijke droom of

wachtwoord van wie nee zeggen

tegen de verborgen dood
van auschwitz dodewaard

nee tegen eigendomsrecht
boven recht op wonen

tegen de 572-koppige dood

nee om aan de confectietyrannie
van techniek en recht van gisteren
te ontkomen.

Grenzen aan medewerking

VAN STIEKEM NAAR DEMONSTRATIEF

„Ongehoorzaam zijn” leerde ik als kind, is iets wat je beter niet kunt doen. In de bijbelse geschiedenislessen hoorde ik dat het volk Israël, de koningen, en iemand als Jona slecht verging als ze „ongehoorzaam” waren.

Vrij probleemloos vertaalde ik die lessen in konkrete aanbevelingen voor mijn eigen leven: doen wat de meester zegt, niet door het rode stoplicht rijden, je talenten goed gebruiken en dergelijke. Dat was ook wel de bedoeling, maar klakkeloos mocht ik dat niet doen! De, toen nog verse, oorlogservaringen betekenden een forse relativering van de gehoorzaamheid die van je kon worden gevraagd. Er zijn grenzen aan. Soms is het noodzakelijker God meer gehoorzaam te zijn dan de mensen.

Vandaag de dag is er over het begrip gehoorzaamheid en nog meer over het begrip ongehoorzaamheid veel te doen. Er zijn nu mensen die niet „stiekem” ongehoorzaam zijn, zij zeggen heel bewust dat ze iets niet zullen doen, ook al moet ’t.

Voor die mensen (en daar hoor ik zelf ook wel eens bij) is ongehoorzaamheid een middel geworden, om aan te geven dat er grenzen zijn aan hun medewerking aan dingen die de samenleving van ze vraagt.

Daarmee is iets stiekems, iets demonstratiefs geworden. Daar schrikken mensen van. Ook de mensen in de kerk die bij mij de kiem van het relativiseren van de gehoorzaamheid hebben gelegd. Je vraagt je af of dat alleen komt dóór het ongewone of dat er meer redenen voor zijn.

Ik zou er nog twee kunnen bedenken: De eerste is dat kerkmensen heel lang gewend zijn aan de situatie dat hun politieke partij(en) aan de macht zijn. In alle regeringen na de Tweede Wereldoorlog hebben het CDA en haar voorgangers zitting gehad en in bijna elk college van B. en W. speelt het CDA een rol. Daarom zijn kerkmensen gewend geraakt aan het gevoel dat „de regering” tegelijk „onze mensen” zijn, die je het best intern, via de bestaande kanalen kunt bewerken.

Voor hen is kritiek op de regeerders, kritiek op iets van henzelf. Ik ervaar dat nogal eens bij mijn werk in het Westland, een tuinbouwstreek waar kerk, CDA en standsorganisaties onontwarbaar aan elkaar zitten.

Een tweede reden zou kunnen liggen in het feit dat kerkmensen veelal niet in die maatschappelijke posities zitten waarin de verleiding om ongehoorzaam te worden

erg groot is. Ze zitten niet in de hoeken waar de slagen vallen. Daarom kunnen ze zich ook maar moeilijk inleven in het gevoel zó klem te zitten dat je wel ongehoorzaam móet zijn. Natuurlijk, deze verklaringen zijn globaal en zeker niet algemeen geldend, maar ze bepalen naar mijn idee wél in hoge mate de sfeer binnen de kerken ten aanzien van ongehoorzaamheid.

Er verandert overigens wel wat. De relatie van de kerken met de macht neemt af. En de maatschappelijke problemen gaan de mensen uit de middengroepen niet meer voorbij. Veel kerkmensen ervaren zélf de maatschappij als steeds minder harmonisch en democratisch. Toch is de stap naar „ongehoorzaamheid” voor een heel veel kerkmensen nog erg groot. En vinden de mensen die „ongehoorzaam” als radikalen en criminelen afschilderen nog een gewillig oor in de kerken.

Misschien moeten wij de mensen nog duidelijker maken dat „burgerlijke” ongehoorzaamheid, soms hetzelfde is als bijbelse gehoorzaamheid.

Govert van Oord, IKVOS-werker

BURGERLIJKE ONGEHOORZAAMHEID VERGT VERANDERING VAN JEZELF

Wim Ph. Leenman

De Beweging Weigering Defensie belasting groeit, maar niet snel. Degenen, die gedacht hadden, zoals ik toch wel een beetje, dat de herdenking van de grote Vredesdemonstratie in Amsterdam van 21 november 1981 veel wind in de zeilen van de B.W.D. zou blazen, hebben een verkeerde inschatting gemaakt.

Sommigen zeggen, het zit in de actie-modellen; die zijn te moeilijk om een brede aanhang te verwerven. Je moet schrijven en nog eens schrijven en dan al die sores van deurwaarders en die dreiging van boedelbeslag.

Volgens mij zit het daar niet in. Er zijn toch legio mensen die vlot een brief schrijven of er plezier aan beleven om juist wat meer theoretisch gericht actie-werk te verrichten van achter het schrijfbureau, heel wat liever dan meedoen aan b.v. blokkades om transporten met kernaafval tegen te werken.

Neen, diep in ons hart zijn we burgers, erfgenamen van de revolutionair bevochten rechten binnen een parlementaire democratie. We spreken wel veel over burgerlijke ongehoorzaamheid, het is kennelijk aan de tijd, maar het vergt een zo grondige verandering, bekering, een zo radicaal de goede oude tijd verlaten en je inschepen voor een ander tijdperk, dat velen daar niet aan toe zijn.

Demonstreren, daar moesten we ook wel aan wennen, maar dat is zo langzamerhand ingeburgerd. Vietnam heeft ons deze nieuwe democratisch/volkse wijze van met de voeten stemmen bijgebracht. Voor de soort leuzen die geschreeuwd werden kon je nog veroordeeld worden, „Johnson moordenaar“, maar het uiting geven aan een totaal andere mening dan je wettig gekozen regering er kennelijk op na hield, werd een maatschappelijk geaccepteerd middel.

Politieke onwil

Maar wat erger is, zo'n massale demonstratie als die van de 21e november heeft op geen enkele wijze politieke stappen tot gevolg gehad. Hoogstens op gemeenlijk vlak.

Intmiddels is de noodzaak om ons te verzetten tegen wat in Oost en West uitgebreed wordt voor onze veiligheid steeds groter geworden. Sinds dec. 1979, de knieval van de dissidenten in het

parlement en nov. 1981 Amsterdam, gaat de vermilitarisering, de ontwikkeling en groei van de bewapening in ijltempo door. Verouderde wapensystemen worden rustig vervangen en uiteraard met een grotere vernietigingskracht en precisie uitgerust.

Wat blijft ons over dan het geweldloze wapen van de burgerlijke ongehoorzaamheid te leren hanteren? Je kan de hele ontwikkeling van wat ons echt bedreigt aflezen aan twee overbekende gegevens: de vernietigende kracht van de atoombewapening en de politieke onwil het achter ons te laten. De verschrikking tonen ons Hiroshima en Nagasaki, de politieke onwil komt tot uiting in de nu bijna 40 jaar durende onderhandelingen in Genève. En de betiteling van deze ontwikkeling is samen te vatten in twee woorden: heilloos en toekomstloos. De „burger“ in ons is kennelijk ontoereikend om de noodzakelijke nieuwe era, one world or none, na kapitalisme en communisme, binnen te gaan. Hij blijft gevangen in zijn eigen, voor gisteren ontworpen rechtsregels, leefwijzen en vooral denkpatronen. Punt één is natuurlijk of we dat willen erkennen, dat we nog weer een ander mens moeten worden, dan die we al waren, de goede, werkelijk goede dankbare burger(es).

Nieuw bestaan

Dan kan er een nieuw en avontuurlijk bestaan opbloeien. Je zoekt contact met een actiegroep, je sluit je aan bij een IKV-kern of een Stop de Neutronenbom, je gaat verder via demonstreren en betreedt tenslotte het terrein van de burgerlijke ongehoorzaamheid. Er is geen andere weg meer, de lange ontdekkingstocht is gestart. Wat je vroeger zo vanzelfsprekend vond en vooral redelijk, begint voos en hol te klinken. Er komt een einde aan het geloven van oude verhalen, maar ook aan oude vriendschappen. Eén troost, je krijgt er nieuwe vrienden voor terug, maar het rustige leventje is voorbij. Je begint je gêne te overwinnen, of beter gezegd je schaamtegevoel verandert; waar je gisteren nog prat op ging, daar begin je je nu voor te gêneren. Maar nogmaals je moet er van overtuigd zijn na zoveel jaren overleg-gehannes, de miljarden verslindende bewapening en het grotesk schilderen van de monsterachtigheid van de vijand, dat het je plicht wordt niet langer te gehoorzamen. Dan

In dit artikel schrijft Wim Leenman over zijn persoonlijke ervaringen met het weigeren van defensie-belasting.

Wim Leenman is dominee, medestichter en -bewoner van het Rosenstock-Huussy-Huis, een leef- en werkgemeenschap te Haarlem.

NIUWSBRIEF

„De 5,72-aktie, d.w.z. het weigeren van f 5,72 op de inkomstenbelasting, motorrijtuigenbelasting of BTW van de elektriciteits- of gasrekening, loopt goed en is niet meer weg te denken als aktievorm tegen de nieuwe kernraketten“. Dit staat ondermeer in de laatste nieuwsbrief van de Beweging Weigering Defensiebelasting. De BWD nieuwsbrief komt 4x per jaar uit en kost f 10,— per jaar. Wie op de hoogte wil blijven van nieuwe ontwikkelingen op BWD-gebied kan zich abonneren op de nieuwsbrief. Even een berichtje aan: BWD, Utrechtseweg 159, 3818 ED Amersfoort, tel. 033-10445.

is het ook buiten alle proporties getrokken argument dat door politici gehanteerd wordt (en laatst in een lezing voor de krijgsmacht door v. Ooijen van de P.v.d.A. gebruikt werd) om de Beweging Weigering Defensie belasting op één lijn te zetten met andere denkbare belastingweigeringen, zoals sociale premies of belastinggeld voor ontwikkelingshulp, ontmaskerd als voortkomend uit onwil de ernst van de situatie te erkennen. Uiteraard gaat het er niet om minder belasting te betalen, maar om de defensie-belasting aan te wenden voor vredesdoelinden en die gelden daartoe in een Vredesfonds te storten.

Moedige weg

Een parlement kan toch op zeer goede gronden het één wel en het andere niet goedkeuren? Het is toch onzin om dan gelijk te spreken van anarchisme en het einde van de democratie.

Eén ding is duidelijk, als we zo doorgaan dan is bij alle kwaad en alle verzuim dat we nu al de wereld der armen aandoen, een kwaad als anarchie te verwaarlozen, maar zeker in vergelijking met de dreiging van de totale vernietiging van ons menselijk ras, wat een levensgevaarlijk doemdenken voedt. En vergeet ook niet: wat vandaag uitgemaakt wordt voor anarchie wordt morgen geprezen als het begin van een moedige andere weg en wat gisteren nog precedent heette, wordt morgen gezien als de start van een noodzakelijke nieuwe aanpak.

DIENSTWEIGERAARS IN GEVANGENIS

Je kunt in Nederland een beroep doen op de Wet Gewetensbezwaren Militaire Dienst, en daarmee je bezwaren laten erkennen door de overheid. Als je vindt dat die overheid daartoe geen enkel recht heeft, en je volhardt in je totaal dienstweigering, word je veroordeeld tot een gevangenisstraf van 18 maanden, waarvan je er doorgaans 12 moet zitten. Steun van buiten is dan van levensbelang.

Stuur een kaart of een brief (sluit antwoordpostzegel in). Tussen haakjes staat de vermoedelijke datum van invrijheidstelling.

Kees-Jan Roeland (1-7-83)

Herbert Bitter (24-9-83)

Paul Vertegaal (24-9-83)

Koen Nijssen (22-5-84)

Berend Boer (sept. 83)

Jan Hoozeveen (30-3-84)

Arie Dijkstra (april 84)

P.V.I. Nedereinde,

Postbus 90, Doetinchem

HvB, Wenkenbach 48, 1096 AN A'dam

HvB II, Harmenijansweg 4,
2031 WK Haarlem

Penitentiair Schoolcentrum,
2320 Hoogstraten, België

HvB, Brink 9, Assen

Jeugd-HvB 't Sprang

Postbus 87810, 2508 DE Den Haag

HvB, Wilhelminastraat 16, Arnhem

Vredeskampen

Deze zomer organiseert de Kampcommissie van de Doopsgezinde Vredesgroep weer een viertal vredeskampen op Texel: een kamp voor vrouwen met als thema: „vrouw en macht”, een jongerenkamp, een kamp voor iedereen van 18 tot ± 35 jaar met als thema „veranderen” en een kamp over geloof en vredesstrijd met als thema „waar haal je de moed vandaan?”. In dit laatste kamp is Kerk en Vrede betrokken bij de organisatie. Zo'n Vredeskamp is een hele belevenis.

Op zaterdag zit je elkaar nog een beetje aan te kijken, allemaal vreemden voor elkaar, na 7 dagen nemen dezelfde mensen vaak met pijn in hun hart afscheid van elkaar omdat ze er samen iets van gemaakt hebben, beloven elkaar dan gauw te schrijven, foto's te sturen en een reünie te houden.

Daartussen in is er natuurlijk wat gebeurd, mensen hebben met elkaar gepraat (vaak tot in de kleine uren), hebben samen gewerkt, gelachen, waren soms bedroefd, hebben in de zon gelegen en gezwommen.

Je houdt het niet voor mogelijk wat mensen samen kunnen doen!

Hoe zo'n kamp is, is op papier niet makkelijk te vertellen dat moet je meegemaakt hebben, als je nieuwsgierig bent bel dan eens met Louis Berrevoets of vraag bij hem een folder aan, zijn adres is: Gerenstein 536, 1103 AV Amsterdam, tel. 020-981562.

Wil je speciaal iets meer weten over het kamp dat samen met Kerk en Vrede wordt georganiseerd, bel dan Lijntje Knook, tel. 01650-45175 of Peter van der Lee, tel. 055-661623.

Mensen van vrede

Een kleine brochure van Jim Forest, uitgegeven in de Heraut-reeks. Gesprekken met vier mensen van vrede: Mairead Corrigan uit Noord-Ierland, Adolfo Perez Esquivel uit Argentinië, Hebe Kohlbrugge uit Nederland en Daniel Berrigan uit de Verenigde Staten. De brochure kost f 2,50 en is telefonisch te bestellen: 080-222495.

In wapenrok

Een bundel artikelen over vrouwen in militaire dienst. Kunnen feministen het leger van binnen uit hervormen? Zijn vrouwen van nature pacifistisch? Uitdagende en controversiële vragen, volop discussie-materiaal. Een uitgave van het Transnational Institute te Amsterdam, prijs f 10,—. Bestelling: 020-726608.

Kerk en Vrede in Friesland

Er is een regionale bijeenkomst op zaterdag 7 mei in het Doopsgezind Gemeentecentrum, Ruiterskwartier 173 in Leeuwarden. Tijd: 10.00-12.30 uur.

Gesprekspunten zijn: uitwisseling ervaringen in het vredeswerk; wensen ten aanzien van te houden cursussen; verbetering van de contacten met de kerken in Friesland; formatie van een kerngroep en eventuele regionale werkgroepen. Inl.: A. Veenstra, Dorpsstraat 8, 9283 TE Surhuizum. Tel. 05123-1354.

Historisch Vredesonderzoek

Dit blad – voorheen „Terugslag” geheten – publiceert in haar eerste nummer van jaargang 2 (1983) o.a. over „een vroege aanzet tot sociale verdedigingsdenken in het Kerk en Vrede-rapport van 1938”. Verder een uitgebreid kwartaal-overzicht van vredesliteratuur; een schets van de rechtse vredesbeweging en informatie over onderzoek in uitvoering. Een abonnement kost f 15,— voor minimuminkomens en f 25,— voor andere inkomens. Daarvoor ontvangt u elk kwartaal. Abonnementen of losse nummers (f 5,80) door het bedrag te storten op giro 23.58.675 t.n.v. S. Moret, Hist. Vredesonderzoek, te Amsterdam.

Oost-Europaverkenningen

Het februari-nummer van dit blad van de Werkgroep Oost-Europa-Projekten gaat over de vredesbeweging en haar houding ten opzichte van Oost-Europa. Met artikelen van o.a. Ton Veerkamp, Gied ten Berge en Henk Eisma. Meer informatie: 030-314381.

Verslag aktieconferentie

Er is een verslag verschenen van de aktiedag, 5 februari, waarop de nederlandse vredesbeweging haar aktieplan voor 1983 besprak (zie het februari-nummer van Kerk en Vrede).

Dit verslag is aan te vragen bij de diverse sekretariaten van de deelnemende vredesgroepen, o.a. bij Kerk en Vrede.

Zomerkamp geweldloze aktie

Van 16 tot en met 30 juli wordt in Vierhouten een zomerkamp georganiseerd rond het thema „geweldloze sociale verandering”. De initiatiefnemers en -neemsters zijn mensen die aktief zijn in allerlei soorten akties. De opzet is erg open. Doel is bezig zijn met ervaringen, met aktiedoelen en middelen, nieuwe ideeën. De deelnemers/sters bepalen het programma. Meer informatie? Bel op woensdagavond 033-722964 en op vrijdagavond 030-317952.

Training geweldloze weerbaarheid

Geweldloos leren omgaan met conflicten, zowel op persoonlijk, maatschappelijk als internationaal vlak. Dat komt aan de orde in trainingen die het Centrum voor Geweldloze Weerbaarheid kan verzorgen voor groepen, aktief in het vredeswerk. Voor meer informatie: 020-229716.

Au, de bom!

16 t/m 22 juli 1983 AU, DE BOM – een zomerweek voor volwassenen en kinderen, om meer zicht te krijgen op de bedreiging/gevolgen van een atoomoorlog, de angst ervoor, bewapeningswedloop en blokken. Om daarover, met elkaar, te spelen, te praten, te doen en te leren. Vormingscentrum Den Alerdink bij Zwolle (05290-541).

Nijmeegse Vierdaagse

Van 19 t/m 22 juli 1983 vindt de Nijmeegse Vierdaagse plaats. Ook dit jaar loopt de antimilitaristische wandelclub „Is het hier oorlog?” weer mee om te protesteren tegen het gebruik van de Vierdaagse door het leger als propaganda-middel. Wij willen dan ook het leger uit de Vierdaagse!

Dit jaar willen we de voorbereiding van onze aktie (training/geweldloze weerbaarheid) laten plaatsvinden in regionaal georganiseerde basisgroepen, verspreid in het land. Deze vormen dan tevens de wandelgroepen. Mocht wandelen je niet zo goed af gaan, dan is het natuurlijk ook mogelijk om als niet-wandelaar aktief te zijn in verschillende groepen, die zich richten op voorlichting, verzorging, theater, pers enz. Voor opgave, inlichtingen e.d. kun je een berichtje sturen naar IHHO, Postbus 569, Nijmegen en/of bellen: 080-238257.

Wat heet vrijheid?

Totaalweigeraar Laurens Klappe weigerde zijn dienstplicht te vervullen en weigerde eveneens een beroep te doen op de wet gewetensbezwaren. Daarvoor veroordeelde de rechter Laurens Klappe tot 18 maanden gevangenisstraf, waarvan hij 12 maanden in hechtenis doorbracht. Tijdens zijn verblijf in de gevangenis publiceerde Hervormd Nederland regelmatig stukjes uit zijn dagboek. Pax Christi heeft stukken uit het dagboek gebundeld en aangevuld met o.a. stukken van het proces waarin Laurens Klappe werd veroordeeld. prijs f 10,—. Bestelling 070-631931.

Alles over dienstweigeren

Zojuist is verschenen de elfde druk van „Alles over dienstweigeren”.

De brochure geeft 48 pagina's nuttige informatie over hoe iemand als „gewetensbezwaarde” erkend kan worden.

De brochure is geaktualiseerd. Geheel nieuw zijn de hoofdstukken over totaalweigeren, over de mogelijkheden van verzet in het leger zelf, en over dienstplichtzaken in buitengewone omstandigheden zoals oorlogstijd.

Bestelling: f 4,10 (inkl. porto) op giro 435382 t.n.v. Kerk en Vrede, Amersfoort.

OPROEP

Wij horen graag uw ervaringen, verhalen, aanvullingen, discussiepunten, kritiek

m.b.t. burgerlijke ongehoorzaamheid en dit themanummer. Verstuur ze aan de redactie. We hopen er in de loop van het jaar op terug te komen.

Extra exemplaren van dit themanummer zijn te bestellen door f 3,— per exemplaar te storten op giro 435382 t.n.v. Kerk en Vrede te Amersfoort.